

KERTENKELENİN ÖLDÜRÜLMESİ İLE İLGİLİ HADİSLERİN TAHLİL ve TENKİDİ

Hüseyin AKYÜZ*

Özet

Hız. Peygamber'e atfedilen bazı rivayetler içerisinde ilk okunuşta mana olarak aklımıza tuhaf gelebilecek hadisler var olabilir. Mecazi anlamda söylenmiş olup da zahiri anlamda birbirine zıtmiş gibi görünen nakiller de bulunabilir. Herhangi bir sıhhat araştırması yapmadan böylesi rivayetleri reddetmek veya alaya almak ilmi bir yaklaşım değildir. Bu amaçla bazıları tarafından sevap kazanmanın bir aracı olarak kabul edilen kertenkelenin öldürülmesiyle ilgili rivayeti inceledik. Makalede hadisin farklı tarihlerini ayrı ayrı sened tenkidine tabi tuttuk ve aynı zamanda metin analizlerini yaparak metin değişimelerindeki tutarsızlıkları tespit etmeye gayret gösterdik. Bunlara ilaveten hadisin yorumunu yaparak metinle ilgili yanlış anlaşımaları bertaraf etmeye çalıştık.

Anahtar Kelimeler: Hadis, Kertenkele, Sened Tenkidi, Ravi.

Analyzing And Criticizing Of The Hadiths About Killing Lizards

Abstract

It is possible that some hadiths may sound odd us in their meanings. And also there could be some naqils said metaphorically but seems like opposites each other seemingly. Rejecting or ridiculing with these hadith regardless their authenticity is not a scientific aspect. For this purpose, we have examined the narrative about killing the lizard which is accepted as a means of getting reward (sawab). In this article we criticized separately all the narratives and different tariqs of this hadith. In addition, we also analyzed the text and tried to define all discrepancies in the changing of text. We have also interpreted the hadith and tried to amend of misunderstandings.

Key Words: Hadith, Lizard, Chain /Sanad Criticism, Transmitter (Rāwī).

* Yrd. Doç. Dr., Artvin Çoruh Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, huseyinyuz73@gmail.com

Giriş

Hız. Peygamber'in küçük yaşlardan itibaren hayvanlar hakkında bilgisi ve onlara karşı ilgisi vardı. Bu bilgilerin ipuçlarını Hız. Peygamber'in hayatının bazı kesitlerinde görmek mümkündür.¹ O'ndan ister binek ve yük taşımada kullanılsın, isterse et ve sütünden istifade edilen hayvanlar olsun, kendisinden bir şekilde faydalanılan hayvanlara karşı merhametli olmaya dair bazı hadisler nakledilmiştir.² Hayvanları canlı hedef olarak dikip üzerlerine atış talimi yapılmasını yasaklaması,³ semizleşinceye kadar zayıf ve güçsüz deveye binilmemesini istemesi,⁴ hayvanları kışkırtıp dövüşürmeyi⁵ ve onların ateşle dağlanmasını yasaklaması⁶ bu konuda verilebilecek örneklerden bazılarıdır. Yine Hız. Peygamber'in "Yerdekilere merhamet edin ki göktekiler de size merhamet etsin"⁷ şeklindeki hadisini, yeryüzündeki bütün varlıklara merhamet etmeye şamil kılabiliriz. Kanaatimizce tarih boyunca ormanlık arazilerde kuş ev-

- 1 Enbiya Yıldırım, *Hadis Meseleleri*, Rağbet Yayınları, İstanbul 2008, s.78.
- 2 Yusuf el-Kardâvî, *Bilgi ve Medeniyet Kaynağı Sünnet*, çev.: Özcan Hıdır, Ravza Yayınları, İstanbul 2001, ss.403-404.
- 3 Ebû Davud Suleyman b. Davud et-Tayâlisî, *el-Musned*, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut ts., c.I, s.341; Ebû Bekir Abdurrazzâk b. Hemmâm es-San'ânî, *el-Musannef*, (Ma'mer b. Râşid'in *el-Câmi'i* ile birlikte), tahk.: Habîburrahman el-A'zamî, el-Mektebetu'l-İslâmî, Beyrut 1403/1983; c. IV, s.454; Ebû Bekir Abdullah b. Muhammed b. Ebî Şeybe, *Kitâbu'l-Musannef fi'l-Ehâdisi ve'l-Âsâr*, tahk.: Kemal Yusuf el-Hût, el-Mektebetu'r-Ruşd, Riyad 1409, c.IV, s.258; Ebu'l-Huseyn Muslim b. Haccac el-Kuşeyrî, *Sahîhu Muslim*, Çağrı Yay., İstanbul 1992, 34 Sayd ve'z-Zebâih, 58-60 (c.II, ss.1549-1550); Ebû İsa Muhammed b. İsa et-Tirmizî, *Sunen*, Çağrı Yay. İstanbul 1992, 16 Sayd, 9 (c.IV, s.72, h.no:1475); Ebû Abdullah Muhammed b. Yezîd b. Mâce el-Kazvinî, *Sunen*, Çağrı Yay., İstanbul 1992, 27 Zebâih, 10 (c.II, ss.1063-1064, h.no:3186-3188); Ebû Abdurrahman Ahmed b. Şuayb en-Nesâî, *Sunen*, Çağrı Yay. İstanbul 1992, 43 Dahâyâ, 41 (c.VII, ss.238-239, h.no:4438-4441); Ahmed b. Muhammed b. Hanbel, *el-Musned*, Çağrı Yay. İstanbul 1992, c.I, s.216, 273-274, 280, 285, 297, 340, 345; c.II, s.86.
- 4 Abdurrazzâk b. Hemmâm, *a.g.e.*, c. IV, s.421; İbn Ebî Şeybe, *a.g.e.*, c.V, s.147; Ebû Davud Suleyman b. el-Eş'as es-Sicistânî, *Sunen*, Çağrı Yay. İstanbul 1992, 15 Cihad, 47 (c.III, ss.54-55 h.no:2557-2558); 25 Eşribe, 14 (c.IV, ss.109-110 h.no:3719); 26 Et'ime, 24, 33 (c.IV, ss.148-149, 161-164 h. no:3785-3787, 3808-3811); et-Tirmizî, 23 Et'ime, 24 (c.IV, s.270, h.no:1824-1825); İbn Mâce, 27 Zebâih, 11 (c.II, s.1064, h.no:3189); en-Nesâî, 43 Dahâyâ, 43-44 (c.VII, ss.239-240, h.no:4444-4445).
- 5 Ebû Davud, 15 Cihad, 51 (c.III, s.56 h.no:2562); et-Tirmizî, 21 Cihad 30 (c.IV, s.210, h.no:1708-1709).
- 6 Abdurrazzâk b. Hemmâm, *a.g.e.*, c. IV, s.458; İbn Ebî Şeybe, *a.g.e.*, c.IV, s.263; Ebû Davud, 15 Cihad, 52 (c.III, s.57 h.no:2564); et-Tirmizî, 21 Cihad 31 (c.IV, s.210, 211 h.no:1710); Ahmed b. Hanbel, *el-Musned*, c.III, s.318, 378.
- 7 İbn Ebî Şeybe, *a.g.e.*, c.V, s.214; Ebû Davud, 25 Birr, 16 (c.IV, ss.323-324, h.no:1924); et-Tirmizî, 21 Cihad 30 (c.IV, s.210, h.no:1708-1709).

leri ve şehirlerde hayvan hastanelerinin kurulmasında bu rivayetin etkisi olmuştur.

Bunlara ilaveten Hz. Peygamber, insanlara saldırıp zarar veren bazı hayvanların öldürülmesine izin vermiştir.⁸ Aslında hadiste ifade edilen izin, insanlara eziyet veren ve zararlı olan bütün hayvanları kapsamaktadır. Hadis külliyatımızdaki bazı rivayetlere göre, Hz. Peygamber'in sevgisine layık olmayan ve insanlara zarar vermesi nedeniyle öldürülmesi gereken hayvanlardan birisi de kertenkeledir. İşte bu makalede "kertenkele'nin öldürülmesine" dair rivayetler, sened ve metin tenkidine tabi tutulacaktır.

Kertenkelenin Arapça karşılığı الوزغة "el-vezağa"dur. Onun büyüğü سام أبرص "Sâmmu Ebras"⁹ diye isimlendirilmiş olup Türkçe karşılığı zehirli alaca keler ya da zehirli iri kelerdir. ed-Demirî'nin (ö.808/1405) *Hayâtu'l-Hayevân* isimli eserinde bu hayvan hakkında, "Pis ve zehirli olduğu, insana alaca hastalığı bulaştırdığını"¹⁰ ve "Bu hayvanın tuzu bulduğunda içine girip yuvalandığını, onun temas ettiği tuzlarda da insanlara alaca hastalığı veren bir madde oluştuğunu"¹¹ söylemektedir. Kertenkelenin vücudu uzun olup,

db | 175

8 Karga, çaylak, akrep, sıçan, yılan ve keler (kertenkele)'in harem dahilinde öldürülmesiyle ilgili bkz.: Ebû Davud et-Tayâlisî, *a.g.e.*, s.214; Ebû Abdullah Mâlik b. Enes el-Asbahî, *el-Muvatta'*, Çağrı Yay., İstanbul 1992, 20 Hac, 88-90 (c.I ss.356-357); Abdurrazzâk b. Hemmâm, *a.g.e.*, c. IV, s.442; İbn Ebî Şeybe, *a.g.e.*, c.III, s.351; Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail el-Buharî, *el-Câmi'u's-Sahîh*, Çağrı Yay., İstanbul 1992, 59 Bedü'l-Halk, 16 (c.IV, s.99); Muslim, 15 Hac, 66-79 (c.I, ss.856-859); en-Nesâî, 24 Menâsiku'l Hac, 82-84, 86-88, 113, 114, 116-119 (c.V, ss.187-189, 190-191, 208,209-211, h.no:2826-2828, 2830-2833, 2879, 2880, 2885-2889); Ebû Muhammed Abdullah b. Abdîrrahman ed-Darîmî, *Sünen*, Çağrı Yay., İstanbul 1992, 5 Menâsik, 19 (c.I, s.367, h.no:1823-1825); Ahmed b. Hanbel, *a.g.e.*, c.I, s.257; c.II, s.32, 50, 52, 54, 65, 82, 138; c.VI, s.33, 87, 97, 122, 164, 203, 209, 231, 250, 259, 261, 336, 380).

9 Muhyiddin Ebî Zekerîya Yahya b. Şeref en-Nevevî, *Şerhu'n-Nevevî Ala Sahîhi Muslim*, Dâru İhyâi't-Türâsî'l-Arabî, Beyrut 1392, c.XIV, s.236; Ebu't-Tayyîb Muhammed Şemsu'l-Hakk el-Azîmâbâdî, *Avnu'l-Ma'bûd Şerhu Süneni Ebî Davud*, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 1415, c.XIV, s.115.

10 Kemaleddin Muhammed b. Musa b. İsa ed-Demirî, *Hayâtu'l-Hayevâni'l-Kübrâ*, Dâru'l-Elbâb, Beyrut ts., c.II, ss.379-381.

11 ed-Demirî, *a.g.e.*, c.I, s.486.

ridirler. En önemli özelliklerden birisi ses çıkarabilmeleridir. Bazıları ağaçlara bina ve kayalara tırmanırlar, bazıları ise kumlu alanlarda yaşarlar. Onların bazı türleri zehirli olmakla birlikte çoğu türü zehirsizdir.¹²

Özellikleri hakkında kısaca bilgi verdiğimiz bu hayvana ait rivayetlerin, klasik hadis kaynaklarının olduğu ilk dört asırdaki eserlerin birçoğunda yer alan farklı metinlerini şu başlıklarda takdim edebiliriz:

1- Hz. Peygamber, kertenkelenin öldürülmesini emretmiş ve onu *fuveysika* (fasıkcık/küçük isyankâr) diye isimlendirmiştir.

2- Hz. Peygamber, kertenkelenin Hz. İbrahim'in ateşine üflediği için öldürülmesini istemiştir.

3- Hz. Peygamber, kertenkelenin öldürülmesinin sevap olduğunu söylemiştir.

4- Hz. Peygamber, Mervan b. el-Hakem'e (ö.65/685) keler (kertenkeleye benzeyen bir sürüngen) oğlu keler diye isim koymuştur.

176 | db

Bütün bu cümlelerden, ilk planda Hz. Peygamber'in kertenkeleye karşı menfi bir tavır sergilediği anlaşılabilir. Ancak kertenkelenin öldürülmesi konusunda Hz. Peygamber'e atfedilen rivayetlerdeki illetlerin tarihî gerçekliklerinin araştırılması gerekmektedir. Onun öldürülmesi hakkında günümüzde yapılan bir incelemede, öldürmenin illeti olarak gösterilen nedenlerin cari kültürün etkisiyle rivayetlere karıştırıldığı ifade edilmiştir.¹³ Bu çalışmanın özellikle rivayetin tarihi gelişimi dikkate alınarak hazırlandığını söyleyebiliriz. Fakat bu durumun sağlıklı bir şekilde tespit edilebilmesi için rivayetlerin erken dönem hadis ve tefsir kaynaklarındaki nakillerinin sened ve metinlerinin daha titizlikle incelenmesi gerektiği kanaatindeyiz.

12 John Lloyd ve John Mitchinson, *Hayvanlar Alemi (Cahillikler Kitabı)*, çev.: M. Evren Dinçer, Nivart Taşçı, NTV Yayınları, İstanbul 2009 ss.100-101; Mustafa Kuru, *Omurgalı Hayvanlar*, Palme Yayıncılık, Ankara 2009, ss.388-396.

13 Bu çalışmanın neticesini şöyle özetlemek mümkündür: Hz. Peygamber'e kendisine rahatsızlık veren bir kertenkeleyi öldürüp öldüremeyeceğini soran bir kadına verdiği cevap, bağlamından koparıldığı için cari kültürün de etkisiyle, "kertenkele öldürmek" pek çok farz ibadetten daha önemli bir amel halini alıvermiştir. Hz. Peygamber'in sadece öldürebileceği yönünde verdiği izin zamanla bir emir halini alabilmiştir. Bkz.: Talat Sakallı, "Cari Kültürün Hadis Rivâyetine Etkisi", *IV. Kutlu Doğum Sempozyumu (19-20 Nisan 2001)*, S.D.Ü. İlahiyat Fakültesi Yayınları No:10, Isparta 2002, ss.285-297.

A. I. Kertenkelenin Öldürülmesinin İstendiği ve Onun Fuveysika diye isimlendirildiği Rivayetlerin Sened Tenkidi

Kertenkelenin öldürülmesi ve onun fuveysika diye isimlendirildiği hadis, sahabeden Ümmü Şerîk (ra), Hz. Aişe ve Sa'd b. Ebî Vakkâs (ra) tarafından nakledilmiştir. Bu rivayetlerin en erken dönemden başlayarak Kütüb-i Sitte dönemine kadar toplam on sekiz târîkinin sıhhat durumu hakkında ise şunlar söylenebilir:

1. Ümmü Şerîk (ra) (ö.?) Tarîki:

- a) *Abdurrazzâk b. Hemmâm (ö.211/826), el-Humeydî (ö.219/834), İbn Ebî Şeybe (ö.235/849), İshak b. Râhûye (ö.238/852) ve Ahmed b. Hanbel (ö.241/855): Süfyân b. 'Uyeyne (ö.198/813) > Abdulhamîd b. Cübeyr b. Şeybe (ö.?) > Saîd b. el-Museyyeb (ö.91/710) > Ümmü Şerîk > Hz. Peygamber.*¹⁴

Senedin râvileri tek tek incelendiğinde, bu varyantın hadis münekkitleri tarafından son derece güvenilir kabul edilen kimselerden oluştuğu anlaşılmaktadır. Süfyân b. 'Uyeyne b. İmrân hakkında "sika", "sebt (özü-sözü doğru)", "hasenu'l-hadîs", "imâm", "hâfız" ve "hüccet" gibi ta'dil lafızları kullanılmıştır.¹⁵ Bunlara mukabil bazı rivayetlerde hata yaptığı, mürsel ve müdelles nakillerde bulunduğu da ifade edilmiştir.¹⁶ Fakat İbn Hacer el-Askalânî bu konuda; "... belkide o, tedlîs yapardı. Fakat tedlîsi sadece sikalardandı" demiştir.¹⁷ Bu hadisin diğer bir ravisi Abdulhamîd b. Cübeyr b. Şeybe ise

14 Abdurrazzâk b. Hemmâm, *a.g.e.*, c.IV, s.446; Ebû Bekr Abdullah b. ez-Zubeyr b. İsâ el-Humeydî el-Kureşî, *el-Musned*, tahk.: Habîburrahman el-A'zamî, Dâru'l-Kutubî'l-İlmiyye, Beyrut, t.y., c.I, s.170; İbn Ebî Şeybe, *a.g.e.*, c.IV, s.260; İshak b. İbrahim b. Mahled b. Râhûye, *Müsnedü İshak b. Râhûye*, tahk.: Abdulgâfûr b. Abdulhak el-Belûşî, Mektebetu'l-İmân, Medine 1995, c.IV, ss.104-105; Ahmed b. Hanbel, *a.g.e.*, c.VI, s.462.

15 Ebû Muhammed Abdurrahman b. Ebî Hâtim Muhammed er-Râzî, *Kitâbu'l-Cerh ve't-Ta'dil*, Dâru İhyau't-Turasi'l-Arabî, Beyrut 1372/1952, c.IV, ss.225-226; Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân b. Ahmed, *Kitâbu's-Sikât*, tahk.: es-Seyyid Şerefuddin Ahmed, Dâru'l-Fikr, yy. 1975, c.VI, ss.403-404; Şihâbuddin Ebu'l-Fazl Ahmed b. Ali b. Hacer el-Askalânî, *Tehzîbu't-Tehzîb*, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1404/1984, c.IV, ss.104-108.

16 Şemsuddin Ebû Abdillâh Muh. b. Ahmed b. Osman ez-Zehebî, *Mizânu'l-İ'tidâl fî Nakdi'r-Ricâl*, tahk.: Ali Muhammed Muavviz, Adil Ahmed Abdulmevcut, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 1995, c.III, ss.246-247.

17 Şihâbuddin Ebu'l-Fazl Ahmed b. Ali b. Hacer el-Askalânî, *Takribu't-Tehzîb*, tahk.: Muhammed Avvâme, Dâru'r-Reşîd, Haleb 1986, s.245; Ayrıca bkz.: Ebû İshak İbrahim b. Muhammed b. Halil Sibt İbn el-Acemî el-Halebî, *et-Tebyîn Li Esmâ'il-Müdellesîn*, tahk.: Yahya Şefik, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 1406/1986, s.29.

Saîd b. el-Müseyyeb'den rivayette bulunmuştur. Hadis tenkitçilerinden İbn Maîn, en-Nesâi, İbn Sa'd onu son derece güvenilir kabul etmişlerdir. Ayrıca İbn Hibbân onu es-Sikât adlı eserinde zikretmiştir. İbn Hacer el-Askalânî de onu beşinci tabakadan saymış ve sika olarak nitelemiştir.¹⁸ Saîd b. el-Müseyyeb (ö.91/710) de Ümmü Şerîk'ten rivayette bulunmuş olup Hicrî 15/636 yılında doğmuştur. Tâbiîn devrinde Medine'de yetişen âlimlerdendir. İlminin yanı sıra takva, züht ve verâsı ile meşhur olmuştur. Hadis tenkitçileri tarafından güvenilir, hadis hâfızı, fakih ve hadis ilminin öncülerinden birisi olarak kabul edilmiştir. İbn Hibbân onun hakkında: "O, büyük bir fakih ve dinde haramlardan çok sakınan verâ sahibi bir velidir" diye söylemiştir. Mürsel rivayetlerde bulunmuştur. Fakat İmam Şâfiî (ö.204/819), onun Mürsel rivayetlerini hüccet ve sağlam olarak kabul etmiştir.¹⁹

Görüldüğü gibi seneddeki râvilerin tümü hadis tenkitçilerinin ittifakla hadis rivayetine ehil kabul ettiği kimselerdir. Süfyân b. 'Uyeyne'nin, hadisi hem an'ane hem de tahdis eda sigası ile nakletmiş olması tedlis şüphesini izale etmektedir. Seneddeki râvileri hoca-talebe ilişkisi açısından değerlendirdiğimizde, hadisin muttasıl olduğunu söyleyebiliriz. Dolayısıyla bu haberin senedi hakkında sahih hükmünü vermek mümkündür.

b) Ahmed b. Hanbel (ö.241/855) (2): Ravh (ö.205/820), İbn Bekir (ö.203/818) ve Yahya b. Saîd (ö.198/814) > İbn Cüreyc (ö.150/767) > Abdulhamîd b. Cübeyr b. Şeybe > Saîd b. el-Müseyyeb > Ümmü Şerîk > Hz. Peygamber.²⁰

Senedin Abdulhamîd b. Cübeyr'e kadar olan bölümü yukarıdaki tarikle aynı olduğu için ortak râviler hakkında yeniden bilgi vermeye gerek yoktur. Diğer râvilerden Ebû Muhammed Ravh b. Übâde b. el-Alâ b. Hasan b. Amr el-Kâysî'ye gelince, Basra hadis âlimlerinden olup çok hadis rivayet etmiştir. Âlimlerin çoğu tarafından tevsik edilmiştir. en-Nesâi (ö.303/915) onun hakkında "leyse bi ka-

18 İbn Hibbân, *a.g.e.*, c.VII, s.118; İbn Hacer el-Askalânî, *Takrîbu't-Tehzîb*, s. 333; İbn Hacer el-Askalânî, *Tehzîbu't-Tehzîb*, c.VI, s.101.

19 İbn Hibbân, *a.g.e.*, c.IV, ss.273-275; İbn Hacer el-Askalânî, *Takrîbu't-Tehzîb*, s.241; İbn Hacer el-Askalânî, *Tehzîbu't-Tehzîb*, c.IV, ss.75-77.

20 Ahmed b. Hanbel, *a.g.e.*, c.VI, s.421; Ayrıca bkz.: Abdulmelik b. Abdulaziz b. Cüreyc, *Cüz-ü İbn Cüreyc (Rivâyetü İbn Şâzân)*, haz.: Abdullah b. İbrahim er-Reşîd, Mektebetu'l-Kevser, Riyad 1412, s.58; Ebu'l-Velîd Muhammed b. Abdillâh b. Ahmed el-Ezrakî (ö.250/864), *Ahbâru Mekke ve Mâ Câe Fihâ Mine'l-Âsâr*, tahk.: Abdulmelik b. Abdullâh b. Duheys, Mektebetu'l-Esedî, Mekke 1424/2003, s.724.

viyy/güçlü değil” demiştir. Ölünceye kadar hadis rivayetiyle meşhur olmuş fakat ömrünün sonlarına doğru kendisinde ihtilât vuku bulmuştur. Yahya b. Maîn, onu sika kabul etmiştir. Ancak Ebû Hâtim onun hakkında “hadisi yazılır ama onunla ihticac olunmaz” demiştir.²¹ Ebû Abdullah Muhammed b. Bekir el-Basrî hakkında ise cerh ve ta’dil âlimleri, sika ve sadûk demişlerdir. Ancak onun yanıldığını söyleyenler de olmuştur. Fakat güvenilir olmaya daha yakın olduğu belirtilmiştir. Ebû Hatim onun hakkında “Mahalluhu’s-sıdk (böylesine doğru denilebilir)” ifadesini kullanmıştır. İbn Hacer el-Askalânî onun için “sadûk ama hata yapardı” söylemiştir.²²

Bu senedin râvilerinden İmâmu’l-‘ilm ve Seyyidu’l-huffâz gibi unvanlarla anılmayı hak edecek kadar hadis ilminde önemli bir yere sahip olan Yahya b. Saîd el-Kattân hakkında; İbnu’l-Medîni, “ondan daha âlim birini görmedim” demiştir. Hadis bilginleri onun hadis rivayetine ehliyeti hususunda ittifak etmişlerdir.²³ Abdulmelik b. Abdulaziz b. Cüreyc el-Kureşî de altıncı tabakadan olup tefsir, hadis ve fıkıh alanında âlimdir. Sika ve güvenilir kabul edilmekle birlikte tedlis yaptığı ifade edilmiştir. İbn Ebî Hâtim, şeyhinin adını söylemeksizin yaptığı rivayetlerin sağlam olmadığını söylemiştir. Ahmed b. Hanbel de İbn Cüreyc’in irsal ettiği bazı hadislerin uydurma olduğunu söylemiştir. ed-Darekutnî ise onu zayıf kabul etmiştir.²⁴

db | 179

Bu bilgiler ışığında bazı râviler hakkında ileri sürülen tenkitler, senedin hasen mertebesinde olabileceğini göstermektedir. Ancak yukarıdaki senedle desteklediği için sahih ligayrihi seviyesinde olduğunu söylemek daha isabetli olacaktır.

21 İbn Ebî Hâtim, *a.g.e.*, c.III, s.498; İbn Hibbân, *a.g.e.*, c.VIII, s.243; İbn Hacer el-Askalânî, *Takrîbu’t-Tehzîb*, s.211; İbn Hacer el-Askalânî, *Tehzîbu’t-Tehzîb*, c.III, ss.253-254.

22 İbn Ebî Hâtim, *a.g.e.*, c.VII, s.212; İbn Hibbân, *a.g.e.*, c.VII, s.442; İbn Hacer el-Askalânî, *Takrîbu’t-Tehzîb*, s.470; İbn Hacer el-Askalânî, *Tehzîbu’t-Tehzîb*, c.IX, s.67.

23 İbn Ebî Hâtim, *a.g.e.*, c.IX, s.150; İbn Hibbân, *a.g.e.*, c.VII, s.611; İbn Hacer el-Askalânî, *Takrîbu’t-Tehzîb*, s.591; İbn Hacer el-Askalânî, *Tehzîbu’t-Tehzîb*, c.XI, s.190-192.

24 İbn Ebî Hâtim, *a.g.e.*, c.V, s.356; İbn Hibbân, *a.g.e.*, c.VII, s.93; ez-Zehebî, *a.g.e.*, c.IV, s.404; İbn Hacer el-Askalânî, *Takrîbu’t-Tehzîb*, s.363; İbn Hacer el-Askalânî, *Tehzîbu’t-Tehzîb*, c.VI, ss.357-359.

c) *Abd b. Humeyd* (ö.249/863): *Ubeydullah b. Musa* (ö.213/828) > *İbn Cüreyc* > *Abdulhamîd b. Cübeyr b. Şeybe* (ö.?) > *Saîd b. el-Museyyeb* (ö.91/710) > *Ümmü Şerîk* > *Hz. Peygamber*.²⁵

Bu sened de, Ubeydullah b. Musa hariç, yukarıdaki isnadlarla tamamen aynıdır. Ubeydullah b. Musa el- Absî, İbn Cüreyc'den rivayette bulunmuştur. Onun Şîlikte aşırı olduğunu söyleyenler olmakla birlikte, Yahya b. Maîn tarafından muteber olarak değerlendirilmiştir. Ebû Hâtim onun güvenilir olduğunu söylemiştir. el-İclî'ye göre Kur'an bilgileri arasında söz sahibi olup sika bir râvidir. ez-Zehebî onun ihtilât sahibi olduğunu rivayet etmiştir. Bunlara ilaveten kaynaklarımızda Ahmed b. Hanbel'in Ubeydullah b. Musa'dan rivayet edilmesini yasakladığı nakledilmiştir.²⁶

Hoca-talebe ilişkisi açısından değerlendirildiğinde râvilerin muâsaratu ve likâsının olduğu sabittir. Ubeydullah b. Musa hakkında zikredilen değerlendirmeler neticesinde bu senedin hasen derecesinde olduğu düşünülse de diğer varyantlarla desteklendiği için sahih ligayrihi olduğu söylenebilir.

180 | db

d) *ed-Darimî* (ö.255/869): *Ebû Âsım* (ö.211/826) > *İbn Cüreyc* (ö.150/767) > *Abdulhamîd b. Cübeyr b. Şeybe* (ö.?) > *Saîd b. el-Museyyeb* (ö.91/710) > *Ümmü Şerîk* > *Hz. Peygamber*.²⁷

ed-Darimî'nin bu senedi İbn Cüreyc'e kadar yukarıdaki bazı tariklerle aynıdır. Dolayısıyla yukarıda yapılan değerlendirmeler burada da geçerlidir. Ebû Âsım ed-Dahhâk b. Mahled en-Nebîl ise hadis hâfızı olup zamanının birçok âliminden ilim öğrenmiştir. İbn Cüreyc de onlardan birisidir. Ebû Âsım'ın hadis rivayetindeki ehliyeti incelendiğinde, hakkında herhangi bir tenkit bulunmadığı, sika ve güvenilir bir râvi olarak görüldüğü anlaşılmaktadır.²⁸ Binaenaleyh bu senedin de sahih olduğu anlaşılmaktadır.

25 Ebû Muhammed Abdurrahman b. Humeyd el-Keşî, *Müsnedu Abd b. Humeyd*, tahk.: Subhî el-Bedrf es-Samarrâi, Mahmud Muhammed es-Sa'îdi, Mektebetu's-Sünne, Kahire 1408/1998, s.450.

26 İbn Ebî Hâtim, *a.g.e.*, c.V, s.334; İbn Hibbân, *a.g.e.*, c.VII, s.152; ez-Zehebî, *a.g.e.*, c.V, s.21; İbn Hacer el-Askalânî, *Takrîbu't-Tehzîb*, s.375; İbn Hacer el-Askalânî, *Tehzîbu't-Tehzîb*, c.VII, ss.46-47.

27 ed-Darimî, 6 Edâhi, 27 (c.II, s.414 h.no: 2006).

28 İbn Ebî Hâtim, *a.g.e.*, c.IV, s.463; İbn Hibbân, *a.g.e.*, c.VI, ss.483-484; ez-Zehebî, *a.g.e.*, c.III, ss.445-446; İbn Hacer el-Askalânî, *Takrîbu't-Tehzîb*, s.280; İbn Hacer el-Askalânî, *Tehzîbu't-Tehzîb*, c.IV, ss.395-396.

e) *el-Buharî* (ö.256/870) (1): *Sadaka b. el-Fadl* (ö.223/838) > *Süfyân b. 'Uyeyne* > *Abdulhamîd b. Cübeyr b. Şeybe* (ö.?) > *Saîd b. el-Museyyeb* (ö.91/710) > *Ümmü Şerîk* > *Hz. Peygamber*.²⁹

Bu senedde yukarıdaki birinci tarîhteki râvilerden farklı olan tek râvi, *Sadaka b. el-Fadl*'dir. O, *Süfyân b. 'Uyeyne*'den rivayette bulunmuştur. Onun hakkında cerh-ta'dil âlimlerinin olumlu kanaatleri vardır. *en-Nesâî* (ö.303/915) ve *İbn Hacer el-Askalânî* onun için "sika ve emin bir râvidir" demişlerdir.³⁰

Râvi hakkındaki değerlendirmeleri ve senedin muttasıl olduğunu dikkate aldığımızda bu senedin de sahih olduğu anlaşılmaktadır. *el-Elbânî* (ö.1420/1999) de bu rivayeti sahih olarak nitelemiştir.³¹

f) *el-Buharî* (ö.256/870) (2): *Ubeydullah b. Musa* (ö.213/828) veya *Muhammed b. Selâm* (ö.225/839) > *İbn Cüreyc* (ö.150/767) > *Abdulhamîd b. Cübeyr b. Şeybe* (ö.?) > *Saîd b. el-Museyyeb* (ö.91/710) > *Ümmü Şerîk* > *Hz. Peygamber*.³²

Bu seneddeki "veya" ifadesi, *el-Buhârî*'nin söz konusu hadisi rivayet ederken hocalarından *Ubeydullah b. Musa*'dan mı, yoksa *Muhammed b. Selâm*'dan mı işittiği konusunda tereddüde düştüğünü göstermektedir. *Muhammed b. Selâm*, *el-Buhârî*'nin hadis hocalarındandır. Birçok hadis rivayet eden *Muhammed b. Selâm*, hadis bilginleri tarafından ittifakla "sika, sebt ve sadûk" kabul edilen bir kimse olarak tanınmaktadır.³³

Bu bilgiler ışığında, *el-Buhârî* tereddüde düşmüş olsa da senede sahih hükmünü vermek mümkündür. *Abd b. Humeyd*'in (ö.249/863) bu rivayeti *Ubeydullah b. Musa*'dan naklettiği görülmektedir. Dolayısıyla *el-Buhârî*'nin hadisi en yaşlı hocası *Ubeydullah b. Musa*'dan rivayet etmesi muhtemeldir. Fakat şârihler, *el-Buhârî*'nin hadisi kimden rivayet ettiği konusunda şüpheye düşün-

29 *el-Buharî*, 59 *Bedu'l-Halk*, 15 (c.IV, s.98).

30 *İbn Ebî Hâtim*, *a.g.e.*, c.IV, s.434; *İbn Hibbân*, *a.g.e.*, c.VIII, s.321; *İbn Hacer el-Askalânî*, *Takrîbu't-Tehzîb*, s.275; *İbn Hacer el-Askalânî*, *Tehzîbu't-Tehzîb*, c.IV, s.366.

31 *Muhammed Nâsiruddîn el-Elbânî*, *Sahihu't-Terğîb ve't-Terhîb*, Mektebetu'l-Meârif, Riyad 1421/2000, c.III, s.143.

32 *el-Buharî*, 60 *Enbiya*, 8 (c.IV, s.112).

33 *İbn Ebî Hâtim*, *a.g.e.*, c.VII, s.278; *İbn Hibbân*, *a.g.e.*, c.IX, s.75; *İbn Hacer el-Askalânî*, *Takrîbu't-Tehzîb*, s.482; *İbn Hacer el-Askalânî*, *Tehzîbu't-Tehzîb*, c.IX, ss.188-189.

ce; “Bize Muhammed b. Selâm, Ubeydullah b. Musa’dan rivayet etmiştir” dediğini söylemişlerdir.³⁴

g) *Muslim* (ö.261/875) (1): *Ebû Bekir b. Ebî Şeybe* (ö.235/884), *Amr en-Nâkıd* (ö.232/846), *İshak b. İbrahim* (ö.238/852) ve *İbn Ebî Ömer* (ö.243/849) > *Süfyân b. ‘Uyeyne* > *Abdulhamîd b. Cübeyr b. Şeybe* > *Saîd b. el-Museyyeb* > *Ümmü Şerîk* > Hz. *Peygamber*.³⁵

Bu senedin râvilerinden İbn Ebî Şeybe, tenkitçilerin ittifakıyla sika, hadiste imâm ve hadis hâfızı olarak görülmektedir. Rical kitaplarına bakıldığında övgü dolu sözlerle nitelenen İbn Ebî Şeybe hakkında tenkit ifade eden hiçbir değerlendirmeye rastlanmaması onun hadis rivayetindeki ehliyetini ortaya koymaktadır.³⁶ Amr b. Muhammed en-Nâkıd ise hadis tenkitçileri tarafından imâm, hadis hâfızı, güvenilir ve sika bir kimse olarak tanınmaktadır. Ebû Hâtim (ö.277/890), onun sadûk, emîn ve güvenilir bir kimse olduğunu belirtmiştir.³⁷ İshak b. İbrahim de ilim ve hıfzetme yönünden zamanının en önde gelenlerindedir. O, Ebû Davud hariç münekkitlerin tamamı tarafından sika, hâfız, doğru, zahid ve güvenilir bir kimse olarak nitelenir. Ebû Davud ise ömrünün sonuna doğru hadisleri karıştırdığını ifade etmiştir.³⁸ Bir diğer râvi İbn Ebî Ömer’e gelince; adı Muhammed b. Yahya b. Ebî Ömer’dir. Ebû Hâtim onun gaflet sahibi bir kimse olduğunu söylemiştir. Süfyân b. ‘Uyeyne’nin arkadaşı olup hadis ilminde müsned adlı eseri vardır.³⁹

Senedin yukarıdaki târiklerden farklı râvileri incelendiğinde bazılarının güvenilir kabul edildikleri görülmektedir. İbn Ebî Ömer’in ise zabt sıfatında eksiklik olduğu anlaşılmaktadır. Ancak

34 Şihâbüddin Ebu’l-Fazl Ahmed b. Ali b. Hacer el-Askalânî, *Fethu’l-Bârî*, tahk.: Abdülazîz b. Abdullah b. Bâz, Abdurrahman b. Nâsır el-Berrâk, Dâru Taybe, Riyad 1426/2005, c.VII, s.653; Şihâbüddin Ahmed b. Muhammed Ebî Bekr el-Kastallânî (ö.923/1517), *İrşâdu’s-Sârî li Şerhi Sahîhu’l-Buhârî (Hamişinde: Sahihu Muslim ve Şerhu Sahihu Muslim)*, el-Matbaatu’l-Kübra’l-Emîriyye, Bulak 1323, c. V, s.350.

35 *Muslim*, 39 *Selam*, 142 (c.II, s.1757); Ayrıca bkz.: İbn Mâce, 28 *Sayd*, 12 (c.II, s.1076, h.no:3228).

36 İbn Ebî Hâtim, *a.g.e.*, c.V, s.160; İbn Hacer el-Askalânî, *Takrîbu’t-Tehzîb*, s.320; İbn Hacer el-Askalânî, *Tehzîbu’t-Tehzîb*, c.VI, ss.3-4.

37 İbn Ebî Hâtim, *a.g.e.*, c.VI, s.262; İbn Hibbân, *a.g.e.*, c.VIII, s.487.

38 İbn Ebî Hâtim, *a.g.e.*, c.II, s.209; İbn Hibbân, *a.g.e.*, c.VII, ss.115-116; İbn Hacer el-Askalânî, *Takrîbu’t-Tehzîb*, s.280; İbn Hacer el-Askalânî, *Tehzîbu’t-Tehzîb*, c.IV, ss.395-396.

39 İbn Hacer el-Askalânî, *Takrîbu’t-Tehzîb*, s.513.

diğer varyantlarla değerlendirildiğinde bu senedin de sahih olduğunu söyleyebiliriz.

h) Muslim (ö.261/875) (2): Ebu't-Tahir (ö.250/864) > İbn Vehb (ö.197/812); Muhammed b. Ahmed b. Ebî Halef (ö.237/851) > Ravh (ö.205/820); Abd b. Humeyd (ö.249/863) > Muhammed b. Bekir (ö.203/818) > İbn Cüreyc > Abdulhamîd b. Cübeyr b. Şeybe > Saîd b. el-Museyyeb > Ümmü Şerîk > Hz. Peygamber.⁴⁰

Senedin râvilerinden Ebu't-Tahir Ahmed b. Amr b. Serh, meşhur bir muhaddistir. Hakkında herhangi bir tenkit bulunmamıştır. Hadis rivayetinde sika, sebt, salih bir kimse olarak tanınmaktadır.⁴¹ Abdullah b. Vehb b. Muslim ise fıkıh ve hadis ilminde güvenilir ve fazilet sahibi bir kimsedir. İbn Cüreyc'den rivayette bulunmuştur. Münekkiterin büyük çoğunluğu tarafından sika kabul edilmiştir. Bazıları onu zayıf kimselerden rivayette bulunduğu için tenkit etmişlerse de bu davranışının hadislerin sıhhatine zarar verecek vasıfta olmadığı söylenmiştir. İmam Mâlik'in talebelerinden olup hocası tarafından en çok sevilen ve sünneti en iyi bilen bir kimse olduğu rivayet edilmektedir.⁴² Bir diğer râvi Muhammed b. Ahmed b. Muhammed Ebî Halef, onuncu tabakadan olup hadis tenkitçileri tarafından sika ve sadûk bir kimse olarak tanınır. Bunlara ilaveten hata yaptığı da nakledilmiştir.⁴³ Ebû Muhammed Abd b. Humeyd el-Keşşî'ye gelince, Mâverâunnehir âlimlerinin birçoğu ondan hadis rivayet etmiştir. Hadis bilgilerinin çoğuna göre sika ve güvenilir olarak kabul edilmektedir.⁴⁴

Bu senedin sıhhatinin de yukarıdaki sened gibi sahih seviyesinde olduğunu söylemek mümkündür.

i) en-Nesâî (ö.303/915) (1): Muhammed b. Abdullah b. Yezid el-Mekkî (ö.256/869) > Süfyân b. 'Uyeyne > Abdulhamîd b. Cü-

40 Muslim, 39 Selam, 143 (c.II, s.1758).

41 İbn Hibbân, a.g.e., c.VIII, s.29; İbn Hacer el-Askalânî, *Takrîbu't-Tehzîb*, s.83; İbn Hacer el-Askalânî, *Tehzîbu't-Tehzîb*, c.I, s.55.

42 İbn Ebî Hâtîm, a.g.e., c.V, ss.189-190; İbn Hibbân, a.g.e., c.VIII, s.346; İbn Hacer el-Askalânî, *Takrîbu't-Tehzîb*, s.328; İbn Hacer el-Askalânî, *Tehzîbu't-Tehzîb*, c.VI, ss.65-66.

43 İbn Hibbân, a.g.e., c.IX, s.91; İbn Hacer el-Askalânî, *Takrîbu't-Tehzîb*, s.466; İbn Hacer el-Askalânî, *Tehzîbu't-Tehzîb*, c.IX, s.20.

44 İbn Hibbân, a.g.e., c.VIII, s.401; İbn Hacer el-Askalânî, *Tehzîbu't-Tehzîb*, c.VI, s.402.

*beyr b. Şeybe > Saîd b. el-Museyyeb > Ümmü Şerîk > Hz. Peygamber.*⁴⁵

en-Nesâî'nin senedi, hocası Muhammed b. Abdullah b. Yezid el-Mekkî hariç yukarıdaki bazı tarîklerle aynıdır. O, Süfyân b. 'Uyeyne'den rivayette bulunmuştur. Hadis bilginlerinin çoğuna göre sika, sadûk ve güvenilir olarak kabul edilmiştir.⁴⁶

Râvilerinin hepsinin güvenilir kimseler olduğu anlaşılan bu senedin de sahih olduğu anlaşılmaktadır.

2. Hz. Aişe (ö.57/677) Tarîki:

*a) ed-Devrekî (ö.246/860): Vehb b. Bakiyye (ö.239/853) > Halid b. Abdullah (ö.179/795) > Abdurrahman b. İshak (ö.?) > İbn Şihab > Urve (ö.94/713) > Hz. Aişe > Hz. Peygamber.*⁴⁷

Vehb b. Bakiyye, hadis âlimleri tarafından sika ve güvenilir kabul edilmiştir.⁴⁸ Halid b. Abdullah ed-Dahhân ise sekizinci tabakadan olup hadis bilginleri tarafından sika, sebt ve hâfız olarak nitelendirilmiştir. Ebû Hâtim de onun hadislerinin delil olarak kullanılabileceğini ifade etmiştir.⁴⁹ Bir diğer râvi Abdurrahman b. İshak b. el-Hâris el-Kureşî hakkında; Ahmed b. Hanbel münker rivayetlerde bulunduğunu söylemiştir. ed-Darekutnî ise onu zayıf saymıştır. Yahya b. Maîn de onun için "sika, hadisi hasendir ve hadisi yazılır fakat ihticac edilmez" diye demiştir. Kaderîlikle itham edilmiş olan Abdurrahman b. İshak, el-İclî tarafından "hadis rivayetinde kuvvetli değildir" gibi ifadelerle zayıf bir râvi olarak kabul edilmiştir.⁵⁰ Hadislerin resmi tedvin çalışmalarında yer alan ez-Zührî ise hadis ve fıkıh ilimlerinde otorite olarak kabul edilmiştir. Zamanının eşi bulunmayan bir hadis hâfızı ve imâmı olarak şöhret kazanmıştır. Münekkitlerin tamamı tarafından sika ve güvenilir bir kimse olarak

45 en-Nesâî, 24 Menâsıku'l-Hac, 115 (c.V, s.209 h.no:2883).

46 İbn Ebî Hâtim, a.g.e., c.VII, s.307; İbn Hacer el-Askalânî, *Takrîbu't-Tehzîb*, s.490.

47 Ebû Abdullah Ahmed b. İbrahim b. Kesîr ed-Devrekî, *Musnedu Sa'd b. Ebî Vakkâs*, tahk.: Âmir Hasan Sabri, Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, Beyrut 1407/1987, s.45.

48 İbn Ebî Hâtim, a.g.e., c.IX, s.28; İbn Hibbân, a.g.e., c.IX, s.229; İbn Hacer el-Askalânî, *Takrîbu't-Tehzîb*, s.584; İbn Hacer el-Askalânî, *Tehzîbu't-Tehzîb*, c.XI, s.140.

49 İbn Ebî Hâtim, a.g.e., c.III, s.340; İbn Hibbân, *Sikât*, c.VI, s.267; İbn Hacer el-Askalânî, *Takrîbu't-Tehzîb*, s.189; İbn Hacer el-Askalânî, *Tehzîbu't-Tehzîb*, c.III, s.87.

50 İbn Ebî Hâtim, a.g.e., c.V, s.212; İbn Hibbân, a.g.e., c.VII, s.86; İbn Hacer el-Askalânî, *Takrîbu't-Tehzîb*, s.336.

kabul edilmiştir.⁵¹ Senedin tâbî râvisi Urve b. Zübeyr, hadis rivayetinde önemli bir otoritedir. Hadis bilginleri tarafından sika, imâm, me'mun ve fakih olarak vasıflanmıştır. Kütüb-i Sitte müelliflerinin hepsi onun hadislerine itibar etmişlerdir. İbn 'Uyeyne onun hakkındaki "insanların hadis konusunda en âlim olanıdır" demiştir.⁵²

Bu seneddeki râvilerden Abdurrahman b. İshak hariç diğerlerinin genel olarak güvenilir kimseler olarak kabul edildikleri görülmektedir. Abdurrahman b. İshak'ın ise zayıf olduğu anlaşılmaktadır. Senedin muttasıl olduğunu dikkate aldığımızda, *ed-Devrekî* varyantının hasen mertebesinde kabul edilmesi uygun gözükmemektedir.

b) *el-Buharî* (ö.256/870): *Saîd b. Ufeyr* (ö.226/840) > *İbn Vehb* (ö.197/812) > *Yunus* (ö.159/776) > *İbn Şihab* > *Urve* (ö.94/713) > *Hz. Aişe* > *Hz. Peygamber*.⁵³

Saîd b. Ufeyr, hadis âlimleri tarafından sika ve sadûk kabul edilmiştir.⁵⁴ Bir diğer râvi Vehb b. Beyân, hadis hâfızı olmasa da güvenilir kabul edilen bir râvidir. Onuncu tabakadan olup İbn Vehb'den hadis rivayetinde bulunmuştur. Cerh ve ta'dil âlimleri tarafından sika, sadûk ve lâ be'se bih (rivayetinde sakınca yoktur) lafızlarıyla nitelendirilmiştir.⁵⁵ Yunus b. Yezîd el-Eylî'nin hadis rivayetinde ehliyeti hususunda hadis bilginleri ihtilaf etmişlerdir. el-İclî (ö.261/875) ve en-Nesâî onun için sika lafzını kullanmışlardır. Vekî' (ö.197/812) ise onun hafızasının zayıf olduğunu; İbn Sâd (ö.230/845) da hadislerinin delil olarak alınamayacağını belirtmiştir. Ahmed b. Hanbel bir rivayete göre Yunus'u sika olarak değerlendiren başka bir rivayette ise onun hadis ilmini pek bilmediğini, hocalarından aldığı hadisleri yazarken birbirine karıştırdığını ve

51 İbn Ebî Hâtim, *a.g.e.*, c.VIII, ss.71-73; İbn Hibbân, *a.g.e.*, c.V, s.349; İbn Hacer el-Askalânî, *Takrîbu't-Tehzîb*, s.506; İbn Hacer el-Askalânî, *Tehzîbu't-Tehzîb*, c.IX, ss.395-398.

52 İbn Ebî Hâtim, *a.g.e.*, c.III, s.274; ez-Zehebî, *a.g.e.*, c.II, ss.215-216; İbn Hacer el-Askalânî, *Takrîbu't-Tehzîb*, s.156; İbn Hacer el-Askalânî, *Tehzîbu't-Tehzîb*, c.II, ss.201-202.

53 *el-Buharî*, 59 *Bedu'l-Halk*, 15 (c.IV, s.98).

54 İbn Ebî Hâtim, *a.g.e.*, c.IV, s.56; İbn Hibbân, *a.g.e.*, c.VIII, s.266; İbn Hacer el-Askalânî, *Takrîbu't-Tehzîb*, s.240; İbn Hacer el-Askalânî, *Tehzîbu't-Tehzîb*, c.IV, s.66.

55 İbn Hibbân, *a.g.e.*, c.IX, s.228; İbn Hacer el-Askalânî, *Takrîbu't-Tehzîb*, s.584; İbn Hacer el-Askalânî, *Tehzîbu't-Tehzîb*, c.XI, s.141.

bazı münker rivayetleri bulunduğunu iddia etmiştir. Fakat ez-Zührî'nin hadisleri hususunda otorite olarak kabul edilmiştir.⁵⁶

Bu seneddeki râvilerden Yunus b. Yezîd'in hafızasının zayıf olduğu anlaşılmaktadır. Ancak ez-Zührî'nin hadisleri hususunda otorite olması onu tezkiye etmektedir. İttisal açısından da bu senedde bir problem gözükmemektedir. Dolayısıyla senedin sahih olduğunu söylemek mümkündür.

c) *Muslim* (ö.261/875): *Ebu't-Tahir* (ö.250/864) ve *Harmele* (ö.243/858) > *İbn Vehb* (ö.197/812) > *Yunus* (ö.159/776) > *İbn Şihab* > *Urve* (ö.94/713) > Hz. Aişe > Hz. Peygamber.⁵⁷

Bu seneddeki İmam Muslim'in hocası Ebu't-Tahir hakkında daha önce bilgi verilmiştir. Harmele b. Yahya ise Şafiî Mezhebi'nin en önemli müçtehitlerindedir. Fıkıhta olduğu gibi hadis ilminde de önemli bir yere sahiptir. Cerh ve ta'dil âlimlerinin çoğuna göre sika, hâfız ve imâm olarak kabul edilmiştir. Ebû Hâtim, onun hadisinin yazılabileceğini fakat ihticac edilemeyeceğini söylemiştir. Onu zayıf sayanlar olmuşsa da bu görüşe pek itibar edilmemiştir. İbn Adî (ö.365/976) onun için "Harmele'nin birçok hadisini inceledim. Zayıf sayılabilecek hiçbir rivayetine rastlamadım" diye söylemiştir.⁵⁸

Bu seneddeki râviler, İmam Muslim'in hocaları hariç el-Buhârî'nin naklettiği varyantla aynıdır. Dolayısıyla bu senedin de sahih olduğunu söylemek mümkündür.

d) *en-Nesâî* (ö.303/915): *Vehb b. Beyân* (ö.246/860) > *İbn Vehb* > *Mâlik* (ö.179/795) ve *Yunus* (ö.159/776) > *İbn Şihab* > *Urve* (ö.94/713) > Hz. Aişe > Hz. Peygamber.⁵⁹

Yukarıdaki senedlerden farklı olan râvi Mâlik b. Enes'tir. O, ez-Zührî'nin hadis derslerine katılmıştır. Tefsir, hadis ve fıkıh dallarında âlimdir. Devrinde yaşayan ve sonra gelen pek çok âlim onun faziletine ve güvenilirliğine tanıklık etmiştir. Hadis ilminde de sika

56 İbn Ebî Hâtim, *a.g.e.*, c.IX, ss.247-248; İbn Hibbân, *a.g.e.*, c.VII, s.648-649; İbn Hacer el-Askalânî, *Takrîbu't-Tehzîb*, s.614; İbn Hacer el-Askalânî, *Tehzîbu't-Tehzîb*, c.XI, ss.395-396.

57 Muslim, 39 Selam, 145 (c.II, s.1758); Ayrıca bkz.: İbn Mâce, 28 Sayd, 12 (c.II, s.1076 h.no: 3230).

58 İbn Ebî Hâtim, *a.g.e.*, c.III, s.274; ez-Zehebî, *a.g.e.*, c.II, s.215-216; İbn Hacer el-Askalânî, *Takrîbu't-Tehzîb*, s.156; İbn Hacer el-Askalânî, *Tehzîbu't-Tehzîb*, c.II, ss.201-202.

59 en-Nesâî, 24 Menâsiku'l-Hac, 115 (c.V, s.209 h.no:2884).

ve güvenilir bir râvi olarak kabul edilmiştir. Süfyan b. 'Uyeyne ve Yahya b. Saîd onun hadiste "imâm" olduğunu söylemişlerdir.⁶⁰

Bu senedin de yukarıdakiler gibi sahih olduğunu söylemek mümkündür.

3. Sa'd b. Ebî Vakkâs (ra) (ö.55/675) Tarîki:

a) İbn Tahmân (ö.163/779): Abbâd b. İshak (ö.?)⁶¹ > Ömer b. Saîd (ö.?) > ez-Zührî (ö.124/741) > Âmir b. Sa'd b. Ebî Vakkâs (ö.104/722) > Sa'd b. Ebî Vakkâs > Hz. Peygamber.⁶²

Senedin râvilerinden Ömer b. Saîd'in ez-Zührî'den rivayetlerinin sağlam olmadığı ifade edilmiştir. ed-Darekutnî'ye göre zayıf bir râvidir. Ayrıca münekkitler onun hakkında "hadis rivayetinde gevşektir, hadis rivayetinde kuvvetli değildir ve hadisinde uyumsuzluk vardır" gibi cerh ifadeleri kullanmışlardır.⁶³ Senedin tâbiî râvisi Âmir b. Sa'd b. Ebî Vakkâs, sika ve güvenilir kabul edilmektedir. ez-Zührî kendisinden rivayetlerde bulunmuştur.⁶⁴

Abbâd b. İshak (ö.?) zayıf bir râvi olduğu ve Ömer b. Saîd'in ez-Zührî'den rivayetlerinin sağlam olmadığı görüşlerini dikkate aldığımızda, senedin hasen olduğunu söylemek ihtiyata daha uygun düşmektedir.

b) Muhammed b. el-Hasan eş-Şeybanî (ö.189/804): Mâlik b. Enes (ö.179/795) > ez-Zührî (ö.124/741) > Sa'd b. Ebî Vakkâs > Hz. Peygamber.⁶⁵

Bu seneddeki bütün râviler hakkında cerh ve ta'dil yönünden daha önce bilgiler verilmiştir. Ancak ez-Zührî ile Sa'd b. Ebî Vakkâs arasında muâsarat bulunmamaktadır. Dolayısıyla senedin munkatı'

60 İbn Ebî Hâtım, *a.g.e.*, c.VIII, ss.204-205; İbn Hibbân, *a.g.e.*, c.VII, s.459; İbn Hacer el-Askalânî, *Takrîbu't-Tehzîb*, s.516; İbn Hacer el-Askalânî, *Tehzîbu't-Tehzîb*, c.X, s.5-7.

61 Abdurrahman b. İshak b. Abdullah el-Kureşî'dir. Bkz.: İbn Ebî Hâtım, *a.g.e.*, c.V, s.212; İbn Hibbân, *Sikât*, c.VII, s.86; İbn Hacer el-Askalânî, *Takrîbu't-Tehzîb*, s.336.

62 İbrahim b. Tahmân el-Herevî, *Meşyahu't-Tahmân*, tahk.: Muhammed Tahir Mâlik, Mecmau'l-Lugati'l-Arabiyye, Dimeşk 1403/1983, s.101.

63 İbn Ebî Hâtım, *a.g.e.*, c.VI, s.111; İbn Hibbân, *a.g.e.*, c.VII, s.175; ez-Zehabî, *a.g.e.*, c.V, s.240.

64 İbn Ebî Hâtım, *a.g.e.*, c.VII, s.321; İbn Hibbân, *a.g.e.*, c.V, s.186; İbn Hacer el-Askalânî, *Takrîbu't-Tehzîb*, s.287; İbn Hacer el-Askalânî, *Tehzîbu't-Tehzîb*, c.V, s.56.

65 Ebû Abdullah Mâlik b. Enes el-Asbahi, *Muvatta' bi Rivayeti Muhammed b. el-Hasan eş-Şeybanî*, tahk.: Abdulvehhâb Abdullatîf, Vezâretu'l-Evkâf el-Meclisu'l-Alâ Li'ş-Şuûni'l-İslâmiyye, Kahire 1414/1994, s.139.

olması muhtemeldir.⁶⁶ Bu durumda senedin zayıf olduğunu söylemek mümkündür.

c) *Abdurrazzâk b. Hemmâm (ö.211/826): Ma'mer (ö.152/769) > ez-Zührî (ö.124/741) > Âmir b. Sa'd b. Ebî Vakkâs (ö.104/722) > Sa'd b. Ebî Vakkâs > Hz. Peygamber.*⁶⁷

ez-Zührî'ye kadar yukarıdaki senedle aynı kişileri ihtiva eden bu senedde fazladan bir râvi daha bulunmaktadır; O da Ma'mer b. Râşid'dir. Son derece güvenilir ve hadis ilminde otorite olarak kabul edilir. Hadis bilginleri tarafından hâfız, sika ve sebt gibi sıfatlarla nitelendirilmiştir. Kendisine yöneltilen bazı tenkitler de mevcuttur. Ancak ez-Zührî'den rivayet edenlerin en güvenilir olduğu hususu dikkatten uzak tutulmamalıdır.⁶⁸

Yukarıdaki tariflere nisbeten bu senedin daha sahih olduğunu söylemek mümkündür.

d) *İbn Ebî Şeybe (ö.235/849): Abdu'l-A'lâ (ö.189/805) > Ma'mer (ö.152/769) > ez-Zührî (ö.124/741) > Sa'd b. Ebî Vakkâs > Hz. Peygamber.*⁶⁹

188 | db

Bir önceki tarihten farklı râvisi Abdu'l-Alâ b. Abdu'l-Alâ el-Kureşî'dir. O, Yahya b. Maîn (ö.233/847), Ebû Zür'a (ö.277/890) ve Ebû Hâtim gibi münekkitler tarafından sika kabul edilmiştir. Fakat bazı âlimler tarafından hafızasının kuvvetli olmadığı gerekçeyle tenkid edilmiştir. Kaderî görüşlere sahip olduğu söylene de mezhebinin propagandacısı olmadığı ve hadis rivayetinde titiz davrandığı ifade edilmiştir.⁷⁰

Muhammed b. el-Hasan eş-Şeybanî rivayetinde olduğu gibi bu senedde de kopukluk vardır. Dolayısıyla senedin zayıf olması muhtemeldir. Ancak başka senedlerle desteklediği için bu senedi hasen ligayrihi seviyesinde kabul etmek herhalde daha isabetli olacaktır. Ayrıca b ve d varyantlarını diğerleriyle kıyasladığımızda; İbn Hacer

66 Ayrıca bkz.: Ebu'l-A'lâ Mevdüdi, *Meseleler ve Çözümleri*, çev.: Yusuf Karaca, Risale Yayınları, İstanbul 1990, c.II, s.28.

67 Abdurrazzâk b. Hemmâm, *a.g.e.*, c.IV, s.445.

68 İbn Ebî Hâtim, *a.g.e.*, c.VIII, ss.256-257; İbn Hibbân, *a.g.e.*, c.VII, s.130; ez-Zehebî, *a.g.e.*, c.IV, s.236; İbn Hacer el-Askalânî, *Takrîbu't-Tehzîb*, s.331; İbn Hacer el-Askalânî, *Tehzîbu't-Tehzîb*, c.VI, s.87.

69 İbn Ebî Şeybe, *a.g.e.*, c.IV, s.260.

70 İbn Hibbân, *a.g.e.*, c.VII, s.484; İbn Hacer el-Askalânî, *Takrîbu't-Tehzîb*, s.541; İbn Hacer el-Askalânî, *Tehzîbu't-Tehzîb*, c.X, ss.218-219.

el-Askalânî'nin de dediği gibi, ez-Zührî bu hadisi hem vaslederek hem de irsal ederek rivayet etmiştir.⁷¹

e) Ahmed b. Hanbel (ö.241/855): Abdurrazzâk (ö.211/826) > Ma'mer (ö.152/769) > ez-Zührî (ö.124/741) > Âmir b. Sa'd b. Ebî Vakkâs (ö.104/722) > Sa'd b. Ebî Vakkâs > Hz. Peygamber.⁷²

Ahmed b. Hanbel hadisi Abdurrezzâk'tan aldığı için senede herhangi bir değişiklik yoktur. Dolayısıyla bu sened de sihat açısından diğerleriyle aynı hükmü taşımaktadır. Ayrıca Abd b. Humeyd (ö.249/863) de yukarıdaki senedle aynı hadisi Abdurrazzâk'tan almıştır. Bu nedenle senedin râvileri tamamen *Musan-nef*'teki râvilerle aynıdır.⁷³ Ayrıca bu rivayeti İmam Muslim (ö.261/875)⁷⁴, İshak b. Râhûye (ö.238/852) ve Abd b. Humeyd'den; Ebû Davud ise Ahmed b. Hanbel'den⁷⁵ rivayet etmiştir.⁷⁶ el-Elbânî, bu rivayeti sahih olarak nitelemiştir.⁷⁷

f) ed-Devrekî (ö.246/860): Vehb b. Bakiyye (ö.239/853) > Halid b. Abdullah (ö.179/795) > Abdurrahman b. İshak (ö.?) > ez-Zührî (ö.124/741) > Âmir b. Sa'd b. Ebî Vakkâs (ö.104/722) > Sa'd b. Ebî Vakkâs > Hz. Peygamber.⁷⁸

db | 189

Bu senedin râvileri hakkında yukarıda bilgiler verilmiştir. Bu bilgiler ışığında senedin hasen mertebesinde olduğunu söyleyebiliriz.

B. II. Kertenkelenin Öldürülmesinin İstendiği ve Onun Fuveysika diye İsimlendirildiği Rivayetlerin Metin Analizleri

Klasik hadis kaynaklarında kertenkelenin öldürülmesi ve onun fasıkık diye isimlendirilmesine dair rivayetler üç sahâbîden rivayet

71 İbn Hacer el-Askalânî, *Fethu'l-Bârî*, c.VII, s.590.

72 Ahmed b. Hanbel, *a.g.e.*, c.I, s.176.

73 Abd b. Humeyd, *a.g.e.*, s.77.

74 Muslim, 39 Selam, 144 (c.II, s.1758).

75 Hadis ilminde hüccettir. Cerh ve ta'dil âlimleri tarafından sika ve me'mun olarak vasıflandırılmıştır. Bkz.: İbn Hacer el-Askalânî, *Takrîbu't-Tehzîb*, s.84; İbn Hacer el-Askalânî, *Tehzîbu't-Tehzîb*, c.I, ss.62-65.

76 Ebû Davud, 40 Edep, 163 (c.V, s.416 h.no:5262).

77 Muhammed Nâsiruddîn el-Elbânî, *Sahihu Süneni Ebî Davud*, Mektebetu'l-Meârif, Riyad 1419/1998, c.III, s.292; el-Elbânî, *Sahihu't-Terğîb*, c.III, s.143.

78 ed-Devrekî, *a.g.e.*, s.45.

edilmiştir. Bu hadislerin sahâbî adlarına göre en erken dönemdeki metinleri şöyledir:

1- Ümmü Şerîk (ra): Hz. Peygamber, ona kertenkeleleri öldürmesini emretmiştir.

2- Hz. Aişe: Hz. Peygamber, “Fâsıkları (yani kertenkeleleri) öldürün” buyurmuştur.

3- Sa’d b. Ebî Vakkâs (ra): Hz. Peygamber, “Fâsıkıkları (yani kertenkeleleri) öldürün” buyurmuştur.

Sa-habe	Hadisin Varyantları								
	a	b	c	d	e	f	g	h	i
Ümmü Şerîk (ra)	√ (Beş Mu-sannif da dahil olmak üzere).	Ümmü Şerîk Hz. Peygamber'den kertenkeleleri öldürmek için izin istedi. O da kertenkeleleri öldürmesini kendisine emretti.	Hz. Peygamber, kertenkelelerin öldürülmesini emretti ve dedi ki: Hz. İbrahim'in ateşine üflüyordu.	Hz. Peygamber, kertenkelelerin öldürülmesini emretti.	√.	Hz. Peygamber, kertenkelelerin öldürülmesini emretti ve dedi ki: Hz. İbrahim'in ateşine üflüyordu.	√.	Ümmü Şerîk Hz. Peygamber'den kertenkeleleri öldürmek için izin istedi. O da ona kertenkeleleri öldürmesini emretti.	Hz. Peygamber, bana kertenkeleleri öldürmeyi emretti.
Hz. Aişe	√.	Hz. Peygamber, kertenkeleler için “fasıkık” demiştir. “Hz. Aişe; Hz. Peygamber'in onların öldürülmesini emrettiğini işitmedim dedi.” Ravilerden biri; Sa’d b. Ebî Vakkâs, Hz. Peygamber'in kertenkelelerin öldürülmesini emrettiğini söylemiştir.	Hz. Peygamber, kertenkeleler için “fasıkık” demiştir. Harmele: “Hz. Aişe; Hz. Peygamber'in onların öldürülmesini emrettiğini işitmedim dedi.”	Hz. Peygamber, kertenkeleler için “fasıkık” demiştir.					
Sa’d b. Ebî Vakkâs (ra)	√.	Hz. Peygamber, kertenkelelerin öldürülmesini emretti.	Hz. Peygamber, kertenkelelerin öldürülmesini emretti. Onları “fasıkık” diye isimlendirmiştir.	Hz. Peygamber, ona kertenkeleleri öldürmesini emretti.	Hz. Peygamber, kertenkelelerin öldürülmesini emretti. Onları “fasıkık” diye isimlendirmiştir.	√.			

190 | db

Not: (√) sembolü, naklettiğimiz metinle tam uygunluğa işaret etmektedir.

Tabloda da görüldüğü üzere hadisin târîklerinin varyantlarında farklılıklar mevcuttur. Özellikle Ümmü Şerîk (ra) târîkinin c ve f

varyantları diğerlerine göre ilaveler içermektedir. Bu varyantların ortak özelliği hadis rivayetinde ihtilât yaptığı iddia edilen Ubeydullah b. Musa'dan nakledilmiş olmasıdır. Dolayısıyla idracın bu râviden kaynaklanması muhtemeldir. el-Buharî'nin f varyantında hocaları konusunda ihtilaf etmesinin de arka planında bu idracın olabileceği düşünülebilir. Zira bu varyantta zikredilen Muhammed b. Selâm, hadis münekkitleri tarafından ittifakla güvenilir kabul edilen bir kimsedir. Dolayısıyla tereddüd ifadesinin arkasında senedi güçlendirme duygusu bulunabilir.

Ayrıca bu târiktaki bazı varyantlarda Ümmü Şerîk'in (ra) "kertenkeleyi öldürme konusunda izin istediği" ibaresi; bazılarında "Hz. Peygamber'in direkt olarak kertenkelenin öldürülmesini emrettiği" şeklinde nakledilmiştir. Bazı varyantlarda da "bana emretti" şeklinde rivayet edilmiştir. İdrac edilen kısım hariç bütün bu farklı lafızlar, hadisin mana ile rivayetinden kaynaklanan ihtisâr, taktî gibi unsurların sonucudur. Kertenkelenin öldürülmesi konusundaki bu farklı lafızlardan; Ümmü Şerîk'in zehirli kertenkeleyi öldürme konusunda izin istediği ve doğal olarak Hz. Peygamber'in de bu konuda izin verdiği şeklindeki rivayetleri olayın mahiyeti, hadisin içeriği ve muhteva bütünlüğü bakımından daha sağlam bulmaktayız.

Hz. Aişe târikinde dikkati çeken husus, onun öldürme konusunda bir emir duymadığını ifade etmesidir. Bu ifadeler Saîd b. Ufeyr ve Harmele tarafından nakledilmiştir. Daha sonra gelecek olan ve yine Hz. Aişe'den rivayet edilen hadislerde, öldürme hususunda Hz. Peygamber'in emir verdiği nakledilmektedir. Dolayısıyla Hz. Aişe'ye nispet edilen bu târikler arasında müşkil ve tenakuz bir durum vardır. Ayrıca Saîd b. Ufeyr ve Harmele'nin lafızları, *ed-Devrekî*, *İmam Muslim*, *İbn Mâce*⁷⁹ ve *en-Nesâî* varyantlarıyla kıyaslandığında da tenakuzun olduğu söylenebilir. Bu durumda Hz. Aişe târikinde idracın olması muhtemeldir. Zira el-Buharî'deki naklin sonunda Sa'd b. Ebî Vakkâs'ın rivayetine atıfta bulunup desteğe ihtiyaç duymak idrac iddiasını kuvvetlendirmektedir. Burada Sa'd b. Ebî Vakkâs'tan bu sözü kimin işittiği açık ve net olarak bildirilmemesi de diğer bir garipliktir. Şârihler bu ifadenin Hz. Aişe, Urve veya ez-Zührî'ye ait olabileceğini söylemişlerdir.⁸⁰ Sa'd b. Ebî Vakkâs târiklerinin tamamını ez-Zührî rivayet ettiğine göre, bu ifadenin de ona ait olması muhtemeldir. Bütün bunlara ilaveten İbn

79 İbn Mâce, 28 Sayd, 12 (c.II, s.1076 h.no: 3230).

80 İbn Hacer el-Askalânî, *Fethu'l-Bârî*, c.VII, s.589; el-Kastallânî, *a.g.e.*, c. V, s.311.

Hacer el-Askalânî, el-Buharî varyantını (yani kertenkelenin öldürülme emrinin işitilmediği nakli) daha sahih bulmaktadır.⁸¹

Sa'd b. Ebî Vakkâs (ra) tarîkine gelince, *Abdurrazzâk b. Hem-mâm* varyantının diğerlerine göre hem âlî isnada sahip hem de sıhhat açısından daha kuvvetlidir. Bu durumda diğer varyantların, rivayette ihtisâr yapılarak nakledildiklerini söyleyebiliriz.

B. I. Kertenkelenin Hz. İbrahim'in Ateşine Üflediği Şeklindeki Rivayetlerin Sened Tenkidi

Kertenkelenin Hz. İbrahim'in ateşine üflediği şeklindeki rivayet sadece Hz. Aişe'den nakledilmiştir. Toplam yedi ayrı varyantla nakledilen bu hadisin senedlerinin sıhhat durumu hakkında şunlar söylenebilir:

1. Hz. Aişe (ö.57/677) Tarîki:

a) *Yahya b. Sellâm* (ö.200/815): *Saîd* (ö.156/773) > *Ebû Eyyub* (ö.131/748) > *Nafi'* (ö.117/735) > *Sâibe/el-Fakih b. el-Muğîre'nin azadlı cariyesi* (ö.?) > *Hz. Aişe* > *Hz. Peygamber*.⁸²

Senedin râvilerinden Sâibe el-Mahzûmî, üçüncü tabakadan olup makbul bir ravidir.⁸³ ez-Zehebî de Nafi'nin ondan rivayette tek kaldığını ifade etmiştir.⁸⁴ Yani Sâibe'nin mechul bir râvi olduğunu söylemiştir.⁸⁵ Bir diğer râvi Ebû Bekir Eyyub es-Sehtiyânî, hadis bilginleri tarafından sika, imâm ve hâfız gibi tabirler kullanılmak suretiyle güvenilir olduğu söylenmiştir. Ebû Hâtim, "onun gibisi sorulmaz" ifadeleriyle, Ebû Eyyub'un hadis ilmindeki ehliyetine işaret etmiştir.⁸⁶ Nâfi' Mevlâ Abdullah b. Ömer b. el-Hattâb el-Kureşî ise tâbiîn devrinin meşhur âlimlerindedir. Nesebi kesin olarak bilinmemektedir. Hz. Ömer onu, katıldığı savaşların birisinde esir etmiştir. Çok hadis rivayet eden Nâfi'nin rivayetleri meşhur Kütüb-i Sittede mevcuttur. Hâfız, Sebt ve Sika lafzıyla ta'dil edilen Nâfi hakkında İmam Mâlik (ö.179/795), "Nâfi'nin Abdullah İbn Ömer (ö.73/693)'den rivayeti bana kafi gelirdi. Ayrıca onu başkasından

81 İbn Hacer el-Askalânî, *Fethu'l-Bârî*, c.VII, s.589.

82 Ebû Zekerriyya Yahya b. Sellâm b. Ebî Sa'lebe et-Teymî, *Tefsîru Yahya b. Sellâm*, tahk.: Hind Şelebî, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 1425/2004, c.I, s.325; c.II, s.838.

83 İbn Hibbân, *a.g.e.*, c.IV, s.351; İbn Hacer el-Askalânî, *Takrîbu't-Tehzîb*, s.748; İbn Hacer el-Askalânî, *Tehzîbu't-Tehzîb*, c.XII, s.453.

84 ez-Zehebî, *a.g.e.*, c.VII, s.470.

85 Muhammed Nâsiruddîn el-Elbânî, *Silsiletu'l-Ehâdîsi's-Sahîha*, Mektebetu'l-Meârif, Riyad 1415/1995, c.IV, s.108.

86 İbn Ebî Hâtim, *a.g.e.*, c.II, s.255; İbn Hibbân, *a.g.e.*, c.VI, s.53.

da işitme ihtiyacını hissetmezdim” demiştir. İbn Hirâş (ö.283/896) “seçkin sikalarındandır” demiştir. Rivayetlerinin sahih olduğu hakkında ittifak edilmiştir.⁸⁷ Saîd b. Ebî Arûbe’ye gelince, kaderî olmakla eleştirilmiştir. İbn Maîn onu sika olarak kabul etmiştir. Ebû Hâtim onun için “Hadislerde ihtilât etmeden önce güvenilir bir ravidir” diye söylemiştir. ez- Zehebî ise Saîd’in müdellis ve muhtelit olduğunu ifade etmiştir.⁸⁸

Görüldüğü gibi senedin hem bazı râvileri hakkında eleştiriler yapılmış hem de bazıları mechuldür. Bu durumda sened, hasen derecesindedir. Ancak senedin aşağıdaki g varyantıyla desteklendiğini düşündüğümüzde, sahih ligayrihi mertebesinde olduğunu söylemek ihtiyata daha uygun düşmektedir.

b) *İbn Ebî Şeybe* (ö.235/849): *Yunus b. Muhammed* (ö.207/822) > *Cerir b. Hâzim* (ö.170/796) > *Nafi’* (ö.117/735) > *Sâibe/el-Fakih b. el-Muğîre’nin azadlı cariyesi* (ö.?) > *Hz. Aişe* > *Hz. Peygamber*.⁸⁹

Senedin râvileri incelendiğinde, Yunus b. Muhammed el-Bağdadî’nin hadis rivayetinde ehliyeti hususunda hadis bilginlerinin ittifak ettiğini söyleyebiliriz. Onun için “sika ve sebt” gibi ta’dil ifadeleri kullanmışlardır.⁹⁰ Diğer bir râvi Cerir b. Hâzim hakkında hâfiz, imam ve sika gibi sıfatlar kullanılarak hadis ilmindeki yerine dikkat çekilmiştir. O, ömrünün sonunda ihtilât etmiştir. Hafızasının zayıflaması nedeniyle ezberden naklettiği rivayetlerde vehme düşüğü ifade edilmiştir. Müdellis olmakla da itham edilmiştir.⁹¹

Bu bilgiler ışığında İbn Ebî Şeybe’nin hadisine hasen ligayrihi hükmünü vermek mümkündür. Ancak el-Elbânî, bu rivayeti sahih olarak nitelemiştir.⁹²

87 İbn Hibbân, *a.g.e.*, c.V, s.467; İbn Hacer el-Askalânî, *Tehzîbu’t-Tehzîb*, c.IV, ss.368-310.

88 ez-Zehebî, *a.g.e.*, c.III, ss.220-222.

89 İbn Ebî Şeybe, *a.g.e.*, c.IV, s.260; Ayrıca bkz.: İbn Mâce, 28 Sayd, 12 (c.II, s.1076, h.no:3231).

90 İbn Ebî Hâtim, *a.g.e.*, c.IX, s.246; İbn Hacer el-Askalânî, *Takrîbu’t-Tehzîb*, s.614; İbn Hacer el-Askalânî, *Tehzîbu’t-Tehzîb*, c.XI, s.393.

91 İbn Ebî Hâtim, *a.g.e.*, c.II, s.504; İbn Hibbân, *a.g.e.*, c.VI, ss.144-145; ez-Zehebî, *a.g.e.*, c.II, s.117; İbn Hacer el-Askalânî, *Takrîbu’t-Tehzîb*, s.138; İbn Hacer el-Askalânî, *Tehzîbu’t-Tehzîb*, c.II, ss.60-62.

92 Muhammed Nâsiruddîn el-Elbânî, *Sahihu Süneni İbn Mâce*, Mektebetu’l-Meârif, Riyad 1417/1997, c.III, s.110.

c) *Ahmed b. Hanbel* (ö.241/855) (1): *Affân* (ö.220/835) > *Cerir b. Hâzim* (ö.170/796) > *Nafi'* (ö.117/735) > *Sâibe/el-Fakih b. el-Muğîre'nin azadlı cariyesi* (ö.?) > *Hz. Aişe* > *Hz. Peygamber*.⁹³

Ahmed b. Hanbel'in bu senedi Cerir b. Hâzim'e kadar İbn Ebî Şeybe varyantıyla aynıdır. Dolayısıyla yukarıda yapılan değerlendirmeler burada da geçerlidir. Bu varyantta zikredilen Affân b. Muslim el-Ensârî'nin rivayetlerinin sağlam ve güvenilir, kendisinin de sünnete son derece bağlı olduğu ifade edilmiştir. Vehme düştüğü iddia edilse de kuvvetli bir hafızaya sahip olduğu için bu düşüncenin doğru olmadığı belirtilmiştir. el-İclî onu sika ve sebt olarak vasıflandırmıştır.⁹⁴

d) *Ahmed b. Hanbel* (ö.241/855) (2): *Esved b. Âmir* (ö.208/823) > *Cerir b. Hâzim* (ö.170/796) > *Nafi'* (ö.117/735) > *Sâibe/el-Fakih b. el-Muğîre'nin azadlı cariyesi* (ö.?) > *Hz. Aişe* > *Hz. Peygamber*.⁹⁵

194 | db

Ahmed b. Hanbel'in ikinci varyantında farklı olan tek râvi, Esved b. Âmir Şâzân'dır. O, dokuzuncu tabakadan olup Bağdad'da ikamet etmiştir. Hadis tenkitçileri tarafından ittifakla sika ve sadûk olarak nitelendirilmiştir. İbn Hibbân da onu *es-Sikât*'ta zikretmiştir.⁹⁶

Bu senedin de yukarıdaki gibi sahih ligayrihi olduğunu söylemek mümkündür. Nitekim bu konuda el-Elbânî de aynı düşünceleri paylaşmaktadır.⁹⁷

e) *Ahmed b. Hanbel* (ö.241/855) (3): *İsmail* (ö.193/809) > *Ebû Eyyub* (ö.131/748) > *Nafi'* (ö.117/735) > *Bir kadın* > *Hz. Aişe* > *Hz. Peygamber*.⁹⁸

Bu senedin munkatı' olduğu anlaşılmaktadır. Yukarıdaki varyantlardan farklı râvisi, İsmail b. İbrahim b. Uleyye'dir. Hadis bilgileri tarafından son derece güvenilir bir ravi olarak kabul edilmiş-

93 *Ahmed b. Hanbel, a.g.e., c.VI, s.83.*

94 *İbn Ebî Hâtim, a.g.e., c.VII, s.30; İbn Hibbân, a.g.e., c.VIII, s.522; İbn Hacer el-Askalânî, Takrîbu't-Tehzîb, s.393; İbn Hacer el-Askalânî, Tehzîbu't-Tehzîb, c.VII, ss.205-207.*

95 *Ahmed b. Hanbel, a.g.e., c.VI, s.109.*

96 *İbn Ebî Hâtim, a.g.e., c.II, s.294; İbn Hibbân, a.g.e., c.VIII, s.130; ez-Zehebi, a.g.e., c.II, s.117; İbn Hacer el-Askalânî, Takrîbu't-Tehzîb, s.111.*

97 *el-Elbânî, Sahihu't-Terğîb, c.III, s.142.*

98 *Ahmed b. Hanbel, a.g.e., c.VI, s.217.*

tir.⁹⁹ İnkıtadan dolayı senedin zayıf olduğunu söyleyebiliriz. Ancak başka senedlerle desteklendiği için hasen ligayrihi seviyesinde kabul etmek herhalde daha isabetli olacaktır.

f) *Ahmed b. Hanbel (ö.241/855) (4) ve İshak b.Râhûye (ö.238/852): Muhammed b. Bekir (ö.203/818) > İbn Cüreyc (ö.150/767) > Abdullah b. Abdurrahman b. Ebî Ümeyye (ö. ?) > Nafi' > Hz. Aişe > Hz. Peygamber.*¹⁰⁰

Bu seneddeki Abdullah b. Abdurrahman b. Ebî Ümeyye, mechul bir râvidir. Ayrıca bu rivayeti Nafi'nin Sâibe'den işitmiş olabileceğini dikkate aldığımızda, senedin muttasıl olamayacağı kanaatindeyiz. Böylece sened zayıf olmaktadır.

g) *en-Nesâî (ö.303/915): Ebû Bekir b. İshak (ö.270/884) > İbrahim b. Muhammed b. Arara (ö.231/845) > Muâz b. Hişâm (ö.200/816) > Hişâm ed-Destuvâî (ö.152/769) > Katâde (ö.118/736) > Saîd İbnu'l Museyyeb > Hz. Aişe > Hz. Peygamber.*¹⁰¹

Râvilerden Muhammed b. İshak b. Cafer hakkında cerh ve ta'dil âlimleri olumlu kanata sahiptirler. Onun için sika, hâfız, sadûk, sebt ve me'mûn gibi lafızlarla ta'dil edilmiştir.¹⁰² İbrahim b. Muhammed ise tenkitçilerin tamamı tarafından sika, sadûk ve hâfız olarak kabul edilmiştir.¹⁰³

Muâz b. Hişâm'ın hadis rivayetinde ehliyeti incelendiğinde, onun sika, sadûk bir kimse olarak görüldüğü anlaşılmaktadır. Ancak kaderî görüşe sahip olduğu ve rivayetlerinin delil olarak kullanılmayacağı ifade edilmiştir.¹⁰⁴ Bir diğer râvi Hişâm ed-Destuvâî, yedinci tabakanın büyüklerinden olup hadis tenkitçileri tarafından imâm, hâfız, sika ve sebt bir kimse olarak tanınır. Ancak kader görüşüne sahiptir. Şu'be "onun sözü üzerine söz söylenemeyeceğini" ifade etmiştir.¹⁰⁵ Katâde b. Diâme de kader görüşünde olmasına rağmen

99 İbn Ebî Hâtim, *a.g.e.*, c.II s.153; İbn Hacer el-Askalânî, *Takrîbu't-Tehzîb*, s.105; İbn Hacer el-Askalânî, *Tehzîbu't-Tehzîb*, c.I, ss.241-242.

100 İshak b. Râhûye, *a.g.e.*, c.II, s.530-531; Ahmed b. Hanbel, *a.g.e.*, c.VI, s.200.

101 en-Nesâî, 24 Menâsiku'l-Hac, 85 (c.V, s.189 h.no:2829).

102 İbn Ebî Hâtim, *a.g.e.*, c.VII, s.195.

103 İbn Ebî Hâtim, *a.g.e.*, c.II, s.130; İbn Hibbân, *a.g.e.*, c.VIII, s.77; İbn Hacer el-Askalânî, *Takrîbu't-Tehzîb*, s.93.

104 İbn Ebî Hâtim, *a.g.e.*, c.VIII, s.249; İbn Hibbân, *a.g.e.*, c.IX, ss.176-177; ez-Zehabî, *a.g.e.*, c.VI, s.453-454; İbn Hacer el-Askalânî, *Takrîbu't-Tehzîb*, s.536.

105 ez-Zehabî, *a.g.e.*, c.VII, s.83; İbn Hacer el-Askalânî, *Takrîbu't-Tehzîb*, s.573; İbn Hacer el-Askalânî, *Tehzîbu't-Tehzîb*, c.XI, s.40.

pek çok ilim ehli ondan tahsil etmiştir. Ahmed b. Hanbel onun hakkında övgü dolu cümleler kurmuştur. Hadis ilminde sika, sebt ve hâfız olarak kabul edilmiştir. Ancak Ali b. el-Medinî onun Saîd b. el-Müseyyeb'den rivayet ettiği hadisleri zayıf saymıştır. ez-Zehebî de onu müdellis olarak vasıflandırmıştır.¹⁰⁶

Bu değerlendirmeler ışığında hadisin zayıf olduğu kanaatindeyiz. el-Elbânî ise bu rivayet hakkında; “Senedi sahihtir. Ancak Saîd b. el-Müseyyeb’in mürsel rivayetlerindedir” demiştir.¹⁰⁷

Bu rivayetlere ilaveten kertenkelenin Beyt-i Makdis yangınında da ateşe üfürdüğü nakledilmiştir. Ebû Ubeyde'nin (ö.224/838), *Ğaribu'l-Hadis* adlı eserinde Hz. Aişe'den mevkûf olarak nakledilen bu haberin isnadı şöyledir: İshak er-Râzî (ö.199/815)¹⁰⁸ > Hanzala b.Ebî Süfyân (ö.152/769)¹⁰⁹ > el-Kasım b. Muhammed (ö.106/725)¹¹⁰ > Hz. Aişe.¹¹¹ Bu seneddeki ravilerin hadis rivayetine ehliyeti incelendiğinde, haklarında herhangi bir tenkit bulunmadığı ve sika kimseler oldukları anlaşılmaktadır.

B. II. Kertenkelenin Hz. İbrahim'in Ateşine Üflediği Şeklindeki Rivayetlerin Metin Analizi

Kertenkelenin Hz. İbrahim'in ateşine üflediği rivayet Hz. Aişe tarafından rivayet edilmiştir. Bu haberin tespit edebildiğimiz ilk kaynağı Yahya b. Sellâm'ın (ö.200/815) *Tefsîr*'idir. Onun kaydettiği metin şöyledir:

106 İbn Ebî Hâtim, *a.g.e.*, c.VII, s.133-134; İbn Hibbân, *a.g.e.*, c.V, ss.321-322; ez-Zehebî, *a.g.e.*, c.V, ss.466-467; İbn Hacer el-Askalânî, *Takrîbu't-Tehzîb*, s.453; İbn Hacer el-Askalânî, *Tehzîbu't-Tehzîb*, c.VIII, ss.315-318.

107 el-Elbânî, *Silsiletu'l-Ehâdis's-Sahîha*, c.IV, s.108.

108 İbn Ebî Hâtim, *a.g.e.*, c.II, s.223; İbn Hibbân, *a.g.e.*, c.VIII, s.111; İbn Hacer el-Askalânî, *Takrîbu't-Tehzîb*, s.101; İbn Hacer el-Askalânî, *Tehzîbu't-Tehzîb*, c.I, s.205.

109 İbn Hibbân, *a.g.e.*, c.VI, s.225; ez-Zehebî, *a.g.e.*, c.II, s.397; İbn Hacer el-Askalânî, *Tehzîbu't-Tehzîb*, c.III, s.53.

110 Halası Hz. Aişe'nin hadislerini en iyi bilen kişi olarak tarif edilmektedir. Hatta hadisleri hem manasına hemde lafızlarındikkat ederek rivayet ettiği ifade edilmiştir. Bkz.: İbn Ebî Hâtim, *a.g.e.*, c.VII, s.118; İbn Hibbân, *a.g.e.*, c.V, s.302; İbn Hacer el-Askalânî, *Takrîbu't-Tehzîb*, s.451; İbn Hacer el-Askalânî, *Tehzîbu't-Tehzîb*, c.VIII, ss.299-300.

111 Ebû Ubeyde el-Kasım b. Sellâm el-Herevî, *Ğaribu'l-Hadis*, tahk.: Hüseyin Muhammed Şeref, el-Hey'etu'l-Âmme li Şuûni'l-Metâbii'l-Emîriyye, Kahire 1404/1984, c.V, s.521; Ayrıca krş.: Ebû Abdullah Muhammed b. İshak b. el-Abbâs el-Fâkihî, *Ahbâru Mekke fî Kadîmi'd-Dehri ve Hadîsîh*, tahk.: Abdulmelik Abdullah Duheys, Dâru'l-Hadar, Beyrut 1414, c.III, s.398.

Hız. Aişe'den rivayetle: "Hz. Peygamber bize haber verdi ki; Hz. İbrahim ateşe atıldığı vakit yeryüzündeki bütün hayvanlar onu söndürmeye çalışmış, yalnız kertenkele bunun dışında kalmıştır. Çünkü o, ateşe üfürmüştür. Bu sebeple Hz. Peygamber, onun öldürülmesini emretti."

Aşağıdaki tablodan anlaşıldığına göre g varyantında idracın olduğu açıkça görülmektedir. Hadisin b, c, d ve e varyantlarına göre rivayetin Hz. Aişe'nin evinde gerçekleştiği anlaşılmaktadır. f varyantında ise râvinin gözlemleri rivayet edilmiştir. Hz. Aişe'nin a, b, c, d, e ve f varyantlarında Hz. Peygamber'den "bize haber verdi ki"; g varyantında Hz. Peygamber'den "bize rivayet etti ki" diyerek nakilde bulunması, söz konusu ifadeleri başka bir sahabîden duymuş olabileceğini göstermektedir. Yani bu haberi, diğer bir sahabîden duyduğu halde bu ifadeyi kullanmış olabilir. Çünkü "bize rivayet etti ki" lafzının mecazen kullanılmış olması mümkündür.¹¹² Ancak bu konuda tesbit edebildiğimiz tek haber, Ka'bu-l Ahbâr'dan rivayet edilmiştir.¹¹³ Bu konudaki diğer bir garabet; el-Kurtubî'nin (ö.671/1273) rivayetine göre, söz konusu ifadeler hem Ka'b'a hem de Katâde (ö.118/736) ve ez-Zührî'ye (ö.124/741) atfedilmiştir.¹¹⁴ Bu durumda söz konusu lafızların, gerek akıl ve Kur'an ayetleriyle çelişmesi ve gerekse Ka'b'ın da bu rivayetle doğrudan ilgili olması İsrâilî kaynaklı olabileceğini göstermektedir.

112 İbn Hacer el-Askalânî, *Fethu'l-Bârî*, c.VII, s.589; Sakallı, *a.g.m.*, s.290.

113 Ali b. Muhammed el-Mâverdî, *en-Nüket ve'l-Uyûn (Tefsîru'l-Mâverdî)*, tahk.: Abduldmaksûd b. Abdurrahîm, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut ts, c.III, s.453.

114 Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed el-Kurtubî el-Ensârî, *el-Câmi' Li Ahkâmî'l-Kur'an (Tefsîru'l-Kurtubî)*, tahk.: Ahmed Abdulalim el-Berdunî, Dâru's-Şa'b, Kahire 1372, c.XI, s.304; Ayrıca bkz.: Ebu'l-Fidâ İsmail b. Ömer b. Kesîr, *et-Tefsîru'l-Kur'ani'l-Azîm*, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1401, c.III, s.185.

Saha-be	Hadisin Varyantları						
	a	b	c	d	e	f	g
Hz. Aişe	√	Sâibe Hz. Aişe'nin yanına girmiş ve onun evinde bir tarafa konulmuş mızrak görmüş; kendisine bununla ne yaptığımı sormuş. Hz. Aişe de şöyle cevap vermiş: Biz bununla kertenkele öldürürüz. Çünkü Hz. Peygamber haber verdi ki....	Sâibe Hz. Aişe'nin yanına girmiş ve onun evinde bir tarafa konulmuş mızrak görmüş; kendisine bununla ne yaptığımı sormuş. Hz. Aişe de şöyle cevap vermiş: Biz bununla kertenkele öldürürüz. Çünkü Hz. Peygamber haber verdi ki....	Sâibe Hz. Aişe'nin yanına girmiş ve onun evinde bir tarafa konulmuş mızrak görmüş; kendisine bununla ne yaptığımı sormuş. Hz. Aişe de şöyle cevap vermiş: Biz bununla kertenkele öldürürüz. Çünkü Hz. Peygamber haber verdi ki....	Bir kadın Hz. Aişe'nin yanına girmiş ve onun evinde bir tarafa konulmuş mızrak görmüş; kendisine bununla ne yaptığımı sormuş. Hz. Aişe'de şöyle cevap vermiş: Biz bununla kertenkele öldürürüz. Çünkü Hz. Peygamber haber verdi ki....şu kısım ise bu varyantta yoktur: <u>(Bu sebeple Hz. Peygamber onun öldürülmesini emretti.)</u>	Hz. Peygamber, kertenkeleleri öldürün. Çünkü O, Hz. İbrahim'in ateşine üflüyordu demiştir. Ravi dedi ki: Hz. Aişe onları öldürüyordu.	Bir kadın, elinde ucu harbeli bir asa bulunduran Hz. Aişe'nin yanına girdi. Hz. Aişe'ye: "bu elindeki nedir?" dedi. O da: "Bu, kertenkeleyi öldürmek içindir. Çünkü Hz. Peygamber bize anlattı: "Bütün hayvanlar, Hz. İbrahim, ateşe atıldığında onu söndürmeye çalışmışlar ancak bu hayvanın söndürme işinde yardımcı olmamış dolayısıyla bu hayvanın öldürülmesini emretmişti. Fakat kısa kuyruklu yılanı ve nesli kesik yılanların öldürülmelerini emretmişti. Çünkü onlar insanların gözlerini kör eder ve kadınların karınlarındaki çocukları düşürürler."

C. I. Kertenkelenin Öldürülmesinin Sevap Olduğu Şeklindeki Rivayetlerin Sened Tenkidi

Kertenkelenin öldürülmesi sonucu sevap kazanılacağını ifade eden hadis İbn Mes'ud (ra) (ö.32/652) ve Ebû Hureyre (ra) (ö.59/679) tarafından rivayet edilmiştir. İbn Mes'ud'dan bir; Ebû Hureyre'den beş farklı varyantla nakledilen bu haberin senedleri sıhhat açısından incelenince şu değerlendirmeler yapılabilir.

1. Ebû Hureyre (ra) (ö.59/679) Tarîki:

a) Ahmed b. Hanbel (ö.241/855): el-Hasan (ö.209/825) > Zuheyr (ö.173/789 -177/793) > Suheyl b. Ebî Salih (ö.138/755) > Zekvân (ö.101/719 > Ebû Hureyre > Hz. Peygamber.¹¹⁵

Senedin râvilerinden el-Hasan b. Musa, cerh ve ta'dil âlimleri tarafından sika bir ravi olarak tanınır.¹¹⁶ Seneddeki bir diğer râvi Ebû Hayseme Zuheyr b. Muâviye el-Kûfi hakkında Ahmed b. Hanbel, " O, doğruluk madenlerinden biri ve hocalarından rivayet ettiği her şeyde sebt ehlidir" demiştir. Ayrıca Yahya b. Maîn (ö.233/847), Ebû Zür'a (ö.277/890) ve en-Nesâî gibi münekkidler tarafından sika, me'mun, hüccet, hâfız ve imâm olarak kabul edilmiştir.¹¹⁷ Suheyl b. Ebî Salih Zekvân, ez-Zehebî'nin ifadesine göre büyük hâfızlardan biri olmakla birlikte hastalığı nedeniyle hafızası değişmiştir. Ahmed b. Hanbel, delil olarak kullanılmaya elverişli hadisinin olmadığını ifade etmiştir. Yahya b. Maîn ise hadisin hüccet olmadığını söylemiştir. Ebû Hâtim, Suheyl'in hadisin yazılabileceğini fakat ihticac edilemeyeceğini belirtmiştir. Bir başka ifadesinde İbn Maîn onu sika kabul etmiştir.¹¹⁸ Senedin tâbiî râvisi Ebû Salih Zekvân, Ebu Hureyre'den rivayette bulunmuştur. Zekvân genellikle sika ve sebt bir ravi olarak kabul edilmiştir. Ayrıca onun için "Sâlihu'l-Hadîs (hadiste iyi) ve hadisi delil olarak kullanılır" denilmiştir.¹¹⁹

Râviler hakkındaki değerlendirmeler dikkate alındığında Ahmed b. Hanbel'in bu senedinin muttasıl ancak tam anlamıyla sahih olmayıp hasen derecesinde olduğunu söylemek mümkündür.

b) Muslim (ö.261/875) (1): Yahya b. Yahya (ö.226/840) > Halid b. Abdullah (ö.179/795) > Suheyl b. Ebî Salih (ö.138/755) > Zekvân (ö.101/719 > Ebû Hureyre > Hz. Peygamber.¹²⁰

115 Ahmed b. Hanbel, *a.g.e.*, c.II, s.355.

116 İbn Ebî Hâtim, *a.g.e.*, c.III, s.37; İbn Hibbân, *a.g.e.*, c.VIII, s.170; İbn Hacer el-Askalânî, *Takrîbu't-Tehzîb*, s.164; İbn Hacer el-Askalânî, *Tehzîbu't-Tehzîb*, c.II, s.279.

117 İbn Ebî Hâtim, *a.g.e.*, c.III, s.588; İbn Hibbân, *a.g.e.*, c.VI, s.337; ez-Zehebî, *a.g.e.*, c.III, s.125; İbn Hacer el-Askalânî, *Tehzîbu't-Tehzîb*, c.III, s.303.

118 ez-Zehebî, *a.g.e.*, c.III, ss.339-340.

119 İbn Ebî Hâtim, *a.g.e.*, c.III, s.450; İbn Hibbân, *a.g.e.*, c.IV, ss.221-222; İbn Hacer el-Askalânî, *Takrîbu't-Tehzîb*, s.203; İbn Hacer el-Askalânî, *Tehzîbu't-Tehzîb*, c.III, s.189.

120 Muslim, 39 Selam, 146 (c.II, s.1758).

Bu senedin râvilerinden Halid b. Abdullah hakkında daha önce bilgi verilmiştir. Bir diğer râvi Yahya b. Yahya en-Neysâbûrî, hadis tenkitçileri tarafından sika ve güvenilir kabul edilen bir ravidir.¹²¹

Senedin diğer râvileri yukarıdaki varyantla aynıdır. Bu yüzden bir önceki sened gibi aynı hükmü taşımalıdır.

c) *Muslim* (ö.261/875) (2): *Kuteybe b. Saîd* (ö.240/855) > *Ebû Avâne* (ö.176/792); *Zuheyr b. Harb* (ö.234/849) > *Cerir* (ö.188/804); *Muhammed b. es-Sabbâh* (ö.227/841 – 229/843) > *İsmail b. Zekerîya* (ö.174/792); *Ebû Kureyb* (ö.248/862) > *Veki* > *Süfyan*; *Suheyl b. Ebî Salih* (ö.138/755) > *Zekvân* (ö.101/719 > *Ebû Hureyre* > *Hz. Peygamber*.¹²²

Kuteybe b. Saîd b. Cemîl es-Sekaffî, hadis münekkitleri tarafından güvenilir bir ravi olarak kabul edilmiştir.¹²³ Ebû Âvâne Vaddâ b. Abdullah ise İbn Sa'd ve el-İclî tarafından sika ve sadûk olarak nitelendirilmiştir. Ahmed b. Hanbel ise “kendi kitabından rivayet ettiğinde sika olup başka kitaplardan naklettiğinde ise vehme düştüğünü” bildirmiştir. Ebû Hâtîm, onun ezberden rivayette bulunduğu hata yaptığını ifade etmiştir.¹²⁴ Bir diğer râvi Ebû Hayseme Zuheyr b. Harb b. Şeddâd en-Nesâî, Bağdat muhaddislerinden olup hadis ilminde sağlam, güvenilir, hâfız, anlayışı yüksek bir âlimdir. Münekkittlere göre hafızası kuvvetli ve sika bir ravidir.¹²⁵ Bu senedde adı geçen râvilerden Ebû Abdullah Cerir b. Abdulhamid es-Sekaffî, hadis bilginlerine göre sika, âbid ve hâfız olarak kabul edilmekle birlikte kimi âlimlerce de eleştirilmiştir. Örneğin; İbn Maîn onun hata ettiğini iddia etmiştir.¹²⁶ Seneddeki diğer râviler hakkındaki bilgiler ise kısaca şöyledir:

121 İbn Ebî Hâtîm, *a.g.e.*, c.IX, s.197; İbn Hacer el-Askalânî, *Takrîbu't-Tehzîb*, s.598; İbn Hacer el-Askalânî, *Tehzîbu't-Tehzîb*, c.XI, s.259-260.

122 *Muslim*, 39 Selam, 147 (c.II, s.1758); Ayrıca bkz.: Ebû Davud, 40 Edep, 163 (c.V, s.416 h.no:5263); et-Tirmizî, 16 Sayd, 14 (c.IV, s.76, h.no:1482).

123 İbn Ebî Hâtîm, *a.g.e.*, c.VII, s.140; İbn Hibbân, *a.g.e.*, c.IX, s.20; İbn Hacer el-Askalânî, *Takrîbu't-Tehzîb*, s.454; İbn Hacer el-Askalânî, *Tehzîbu't-Tehzîb*, c.VIII, ss.321-322.

124 İbn Ebî Hâtîm, *a.g.e.*, c.IX, s.40; ez-Zehebî, *a.g.e.*, c.VII, s.124; İbn Hacer el-Askalânî, *Tehzîbu't-Tehzîb*, c.XI, ss.103-105.

125 İbn Ebî Hâtîm, *a.g.e.*, c.III, s.505-506; İbn Hibbân, *a.g.e.*, c.VI, s.145; İbn Hacer el-Askalânî, *Tehzîbu't-Tehzîb*, c.II, s.65.

126 İbn Ebî Hâtîm, *a.g.e.*, c.II, s.591; İbn Hibbân, *a.g.e.*, c.VIII, s.256; İbn Hacer el-Askalânî, *Tehzîbu't-Tehzîb*, c.III, s.296.

Muhammed b. es-Sabbâh ed-Dulâbî, hem el-Buharî ve hem de İmam Muslim'in Sahih'inde bu râviden birçok rivayet nakledilmiştir. Ahmed b. Hanbel'in büyük itibar gösterdiği bu ravi hakkında sika, me'mun gibi ta'dil lafızları kullanılmıştır.¹²⁷

İsmail b. Zekeriyya el-Hulğânî hakkında cerh ve ta'dil âlimleri ihtilaf etmişlerdir. Bazıları onu sika kabul etmişlerdir. Bununla birlikte Ahmed b. Hanbel ve el-İclî onu zayıf olarak nitelendirmişlerdir. en-Nesâî onun hakkında "umarım ki bir zararı yoktur" demiştir. en-Nesâî'de hadiste güçlü olmadığını ifade etmiştir.¹²⁸

Ebû Kureyb Muhammed b. el-'Alâ el-Hemedânî, cerh ve ta'dil âlimlerince sika kabul edilmiştir. Onun hakkında Ebû Hâtim "sadûk"; en-Nesâî ise "hadisinin alınmasında bir sakınca yoktur" diye söylemişlerdir.¹²⁹

Ebû Abdillâh Süfyân b. Saîd b. Mesrûk b. Habîb b. Râfî' b. Abdillâh es-Sevrî de hadis hâfızlarının seyidi, müfessir, fakih ve müctehiddir. Devrinde bütün Irak'ta hadisi ondan daha iyi ezberleyen yoktu. Çok miktarda hadis bilmesine rağmen, manen rivayette bulunur, bazen de tedlis yapardı. Hakkında Şîlik ithamı vardır. İbnü'l-Mübârek (ö.181/797)'in hakkında "yeryüzünde ondan âlim birini bilmiyorum" dediği Süfyân es-Sevrî, âlimler tarafından sika kabul edilmiştir.¹³⁰

Bu bilgiler ışığında râvilerin tümünün güvenilir kimseler olduğunu söyleyemeyiz. Senedin diğer râvileri yukarıdaki varyantla aynıdır. Bu yüzden bu sened de yukarıdaki sened gibi hasendir. Ancak başka senedlerle desteklendiği için sahih liğayrihi seviyesinde olduğunu söylemek mümkündür. Nitekim el-Elbânî, Ebû Davud varyantını sahih olarak nitelemiştir.¹³¹

d) *Muslim* (ö.261/875) (3): *Muhammed b. es-Sabbâh* (ö.227/841 – 229/843) > *İsmail b. Zekeriyya* (ö.174/792) >

127 İbn Hibbân, *a.g.e.*, c.IX, ss.78-79; ez-Zehebî, *a.g.e.*, c.VI, ss.189-190; İbn Hacer el-Askalânî, *Tehzîbu't-Tehzîb*, c.IX, ss.203-204.

128 İbn Ebî Hâtim, *a.g.e.*, c.II, s.170; İbn Hibbân, *a.g.e.*, c.VII, s.44; İbn Hacer el-Askalânî, *Tehzîbu't-Tehzîb*, c.I, s.260.

129 İbn Ebî Hâtim, *a.g.e.*, c.VIII, s.52; İbn Hibbân, *a.g.e.*, c.IX, s.105; İbn Hacer el-Askalânî, *Tehzîbu't-Tehzîb*, c.IX, s.342.

130 İbn Ebî Hâtim, *a.g.e.*, c.VIII, s.52; İbn Hibbân, *a.g.e.*, c.IX, s.105; İbn Hacer el-Askalânî, *Tehzîbu't-Tehzîb*, c.IX, s.342.

131 el-Elbânî, *Sahihu Süneni Ebî Davud*, c.III, s.292.

*Suheyli b. Ebî Salih (ö.138/755) > Kız Kardeşi/Erkek Kardeşi (ö.?) > Ebû Hureyre > Hz. Peygamber.*¹³²

Bu senedin munkatı' olduğunu ifade edebiliriz. Çünkü Suheyli b. Ebî Salih'in kız kardeşi/erkek kardeşi mechuldürler.

e) *İbn Mâce (ö.275/888): Muhammed b. Abdulmelik b. Ebi's-Şevârib (ö.244/857) > Abdulaziz b. el-Muhtâr (ö.?) > Suheyli b. Ebî Salih (ö.138/755) > Zekvân (ö.101/719 > Ebû Hureyre > Hz. Peygamber.*¹³³

Muhammed b. Abdulmelik b. Ebi's-Şevârib, hadis tenkitçileri tarafından sika olarak kabul edilmiştir. en-Nesâî onun için "rivayetinde sakınca yoktur" demiştir.¹³⁴ Diğer râvi Abdulaziz b. el-Muhtâr hakkında Ebû Hâtim; "hadisi sika ravilerin hadislerine denk ve onların rivayetleri seviyesindedir, hadisleri delil olarak kullanılabilir" demiştir. Bazı hadis bilginleri onun sika olduğunu söylemişlerdir. Fakat hadis rivayetinde hata yaptığı da ifade edilmiştir.¹³⁵

202 | db

Bu senedin diğer râvilerinin yukarıdaki senedlerle aynı olması sebebiyle hasen olduğunu söylemek daha isabetli görülmektedir. Ancak el-Elbânî, bu rivayeti sahih olarak nitelemiştir.¹³⁶

2. İbn Mes'ud (ra) (ö.32/652) Tarîki:

a) *Ahmed b. Hanbel (ö.241/855): Esbât (ö.200/815) > eş-Şeybanî (ö.138/755 -141/758) > el-Museyyeb b. Rafî (ö.105/723) > İbn Mes'ud > Hz. Peygamber.*¹³⁷

Bu senedin râvilerinden Esbât b. Muhammed el-Kureşî, zayıf sayılan bir muhaddistir. Onun hakkında Yahya b. Maîn sika demiştir. Ebû Hâtim salih diyerek onu güvenilir kabul etmiştir. en-Nesâî, "zararı yoktur" diyerek en üst dereceden olmasa da hadisleri alınabilecek düzeyde bir ravi olduğuna hükmetmiştir. Bazen hata yaptığı ifade edilmiştir. İbn Sa'd'ın "Esbât, sikadır. Ancak kendisinde az bir zayıflık vardır" ifadeleri bu düşünceyi destekler mahiyettedir. İbn

132 Muslim, 39 Selam, 147 (c.II, s.1758); Ayrıca bkz.: Ebû Davud, 40 Edep, 163 (c.V, s.417 h.no:5264).

133 İbn Mâce, 28 Sayd, 12 (c.II, s.1076, h.no:3229).

134 İbn Ebî Hâtim, a.g.e., c.VIII, s.5; İbn Hacer el-Askalânî, *Tehzîbu't-Tehzîb*, c.IX, s.281.

135 İbn Ebî Hâtim, a.g.e., c.V, s.393; İbn Hibbân, a.g.e., c.VII, s.115; İbn Hacer el-Askalânî, *Takrîbu't-Tehzîb*, s.359; İbn Hacer el-Askalânî, *Tehzîbu't-Tehzîb*, c.VI, s.316.

136 el-Elbânî, *Sahihu Süneni İbn Mâce*, c.III, s.110.

137 Ahmed b. Hanbel, a.g.e., c.I, s.420.

Hibbân es-sikât adlı eserinde onun adını zikretmiştir.¹³⁸ Süleyman b. Feyrûz eş-Şeybanî ise hadis bilginlerine göre sika kabul edilmiştir.¹³⁹ Senedin tâbiî râvisi el-Museyyeb b. Raffî, münekkidler tarafından sika kabul edilmiştir. Ancak İbn Ebî Hâtim onun İbn Mes'ud'dan mürsel rivayette bulunduğunu söylemiştir. Başka bir rivayette ise onun İbn Mes'ud ile hiç karşılaşmadığını ifade etmiştir.¹⁴⁰ el-Museyyeb b. Raffî'nin İbn Mes'ud ile karşılaşmamasını dikkate aldığımızda bu senedin munkatı' olduğunu ve bu yüzden zayıf sayılması gerektiğini söyleyebiliriz.

Bu rivayetlere ilaveten kertenkelenin öldürülmesinin sevap olduğuna dair Abdurrazzâk b. Hemmâm (ö.211/826), Hz. Peygambere atfen şu hadisi rivayet eder: "Her kim kertenkeleyi öldürürse Allah o kişinin yedi hatasını yok eder."¹⁴¹ Bu rivayetin ravilerinden Abdülkerim b. Ebî Muharik (ö.126/743) hakkında cerh ve ta'dil âlimlerinden ez-Zehebî "onunla ihticac olunmaz. Zayıflığı konusunda ittifak edilmiştir" demiştir. en-Nesâî ve ed-Darekutnî'ye göre ise Abdülkerim b. Ebî Muharik, metrûk bir ravidir.¹⁴²

C. II. Kertenkelenin Öldürülmesinin Sevap Olduğu Şeklindeki Rivayetlerin Metin Analizleri db | 203

Kertenkelenin öldürülmesinin sevab olduğuna dair tespit edebildiğimiz en erken metin kayıtları şöyledir:

Ebû Hureyre: "Her kim bir kertenkeleyi ilk vuruşta öldürürse, ona şu ve şu kadar sevab vardır. Her kim onu ikinci vuruşta öldürürse, ona şu ve şu kadar sevab vardır ve her kim de onu üçüncü vuruşta öldürürse, ona da şu ve şu kadar sevab vardır". Hadisin râvisi Suheyl dedi ki: İlk seferde öldürenin sevabı çoktur.

İbn Mes'ud (ra): Her kim bir yılanı öldürürse ona yedi sevab yazılır. Her kim bir kertenkeleyi öldürürse ona bir sevab yazılır. Kim akıbetinden korkarak, yılanı öldürmeyi terkederse bizden değildir.

138 İbn Ebî Hâtim, *a.g.e.*, c.II, s.332; İbn Hibbân, *a.g.e.*, c.VI, s.85; ez-Zehebî, *a.g.e.*, c.I, ss.324-325; İbn Hacer el-Askalânî, *Takrîbu't-Tehzîb*, s.98; İbn Hacer el-Askalânî, *Tehzîbu't-Tehzîb*, c.I, s.185.

139 İbn Ebî Hâtim, *a.g.e.*, c.IV, s.135; İbn Hacer el-Askalânî, *Tehzîbu't-Tehzîb*, c.IV, s.172.

140 İbn Ebî Hâtim, *a.g.e.*, c.VIII, s.293; İbn Hibbân, *a.g.e.*, c.V, s.437; İbn Hacer el-Askalânî, *Takrîbu't-Tehzîb*, s.532; İbn Hacer el-Askalânî, *Tehzîbu't-Tehzîb*, c.X, s.139.

141 Abdurrazzâk b. Hemmâm, *a.g.e.*, c.IV, s.446.

142 ez-Zehebî, *a.g.e.*, c.IV, s.387; İbn Hacer el-Askalânî, *Takrîbu't-Tehzîb*, s.361.

Sahabe	Hadisin Varyantları				
	a	b	c	d	e
Ebû Hureyre	√	Her kim bir kertenkeleyi ilk vuruşta öldürürse, ona şu ve şu kadar sevab vardır. Her kim onu ikinci vuruşta öldürürse, birinciden aşağı olmak üzere ona şu ve şu kadar sevab vardır ve her kim de onu üçüncü vuruşta öldürürse, ikinciden aşağı olmak üzere ona da şu ve şu kadar sevab vardır	Cerir hariç diğer raviler aynı lafızlarla nakletmişlerdir. O ise; “Her kim bir vuruşta bir kertenkeleyi öldürürse ona yüz sevab yazılır, ikincide bundan daha aşağı, üçüncüde ondan daha aşağı yazılır” lafızıyla rivayet etmiştir.	“Her kim bir vuruşta bir kertenkeleyi öldürürse ona yetmiş sevab yazılır...”	Her kim bir kertenkeleyi ilk vuruşta öldürürse, ona şu ve şu kadar sevab vardır. Her kim onu ikinci vuruşta öldürürse, birinciden aşağı olmak üzere ona şu ve şu kadar sevab vardır ve her kim de onu üçüncü vuruşta öldürürse, ikinciden aşağı olmak üzere ona da şu ve şu kadar sevab vardır
İbn Mes'ud	√	xxxxxxx			

204 | db

Not: (xxxxxxx) sembolü, naklettiğimiz metnin tek varyantı olduğuna işaret etmektedir.

Tablo incelendiğinde kertenkeleyi öldürmenin ecrine dair a, b ve e varyantlarında herhangi bir sayı belirlenmemiştir. Ancak c ve d varyantlarında yüz veya yetmiş sevap ifadeleri yer almaktadır. Ayrıca bütün varyantlarda dereceli bir sevap düşüşü ifade edilmektedir.

D. “Keler Oğlu Keler” Şeklindeki Rivayetin Sened Tenkidi

Kertenkelenin “keler oğlu keler, mel'un oğlu mel'un” şeklinde kişilere hakaret makamında söylenildiğini ifade eden rivayet, Nuaym b. Hammad (ö.228/843)'in *Fiten* adlı eserinde yer almaktadır.¹⁴³ Bu hadisin isnadı Abdurrazzâk (ö.211/826) > Hemmâm b. Nafî (ö.?) > Minâ b. Ebî Minâ (ö.?) > Hz.Peygamber şeklindedir. Bu seneddeki Minâ b. Ebî Minâ ez-Zührî, cerh ve ta'dil âlimleri tarafından “yalancıydı hadisine hiç önem verilmez” ve “hadisine mütabi bile bulunmaz” şeklindeki ifadelerle eleştirilmiştir. Ayrıca Yahya

143 Ebû Abdullah Nuaym b. Hammad el-Mervezî, *Fiten*, tahk.: Semîr Emin ez-Züheyrî, Mektebetu't-Tevhîd, Kahire 1412, c.I, s.131.

b. Maîn ve en-Nesâî onun güvenilir olmadığını söylemişlerdir. Ebû Hâtîm de onun sahabeden münker rivayetlerde bulunduğunu ifade etmiştir.¹⁴⁴ Dolayısıyla bu rivayetin uydurma olduğunu söyleyebiliriz. el-Elbânî, bu rivayetin uydurma olduğu sonucuna varmıştır.¹⁴⁵

E. Hadisin Yorumu ve Metin Tenkidi

Sened tenkidi ve metin analizlerini incelediğimiz kertenkelenin öldürülmesi ile ilgili hadisler, sanıldığı aksine¹⁴⁶ ilk dönemden itibaren hadis âlimleri tarafından nakledilemeyen müşkil rivayetlerdendir. Bu rivayetlere göre Resûlullah Efendimiz (sav), kertenkeleyi fasıkcık diye isimlendirmiş ve öldürülmesini emretmiştir. el-Azîmâbâdî'nin (ö.1857/1911) nakline göre fisk lafzı cahiliyye döneminde kullanılmayan bir kelimedir.¹⁴⁷ Tedvin ve tasnif devri müelliflerinin söz konusu rivayetleri, “kertenkeleyi öldürmenin hükmü” veya “kertenkeleyi öldürmenin müstehablığı” başlıklarının altında zikretmeleri, hadisi nasıl algıladıklarının bir ispatıdır. Buna göre onlar, insanlara zararlı ve eziyet edici kertenkelenin öldürülmesinde bir sakınca görmemektedirler. Bu başlıkları isimlendirirken kesinlikle kertenkeleye karşı bir düşmanlık beslediklerini söyleyemeyiz.

Şârihler söz konusu rivayeti açıklarken; fasıklığın lügat manasının çıkmak olduğunu ifade etmişlerdir. Onlara göre kertenkele, fazla zarar vermek ve eziyet etmekle diğer birçok hayvanın karakterinden ve huyundan ayrıldığı için ona bu sıfat takılmıştır.¹⁴⁸ Ayrıca en-Nevevî (ö.676/1277) de âlimlerin, kertenkelenin eziyet edici hayvanlardan olduğu noktasında ittifak ettiklerini, Hz. Peygamber'in bu sebeple kertenkelenin öldürülmesini emretmiş olabileceğini ifade etmiştir.¹⁴⁹

Bu rivayetlerden öyle anlaşılıyor ki, Hz. Peygamber kertenkelenin insanlara zararının büyük olması sebebiyle öldürülmesini em-

144 İbn Hacer el-Askalânî, *Tehzîbu't-Tehzîb*, c.X, s.354.

145 Muhammed Nâsiruddîn el-Elbânî, *Silsiletu'l-Ehâdisi'd-Daîfe ve'l-Mevdû'a ve Eseruha's-Seyyi' fi'l-Ümme*, Mektebetu'l-Meârif, Riyad 1421/2000, c.I, s.524.

146 Günümüzde yapılan bir çalışmada bu rivayetin tarihî kronolojisi ele alınarak zaman içinde nasıl değişimlere uğradığı izah edilmektedir. Ancak bu hadisin farklı bütün tariklerinin ilk dönem kaynaklarında yer alması, bizi böylesi bir tarihi seyir algısından uzaklaştırmaktadır. bkz.: Sakallı, *a.g.m.*, ss.289-296.

147 el-Azîmâbâdî, *a.g.e.*, c.XIV, s.115.

148 en-Nevevî, *a.g.e.*, c.XIV, s.236; el-Kastallânî, *a.g.e.*, c.V, ss.310-311; Muhammed Abdurraûf el-Münâvî, *Feydu'l-Kadîr Şerhi Camiu's-Sağîr*, Mektebetu'l-Ticâriyyeti'l-Kübrâ, Mısır 1356, c.VI, s.374; el-Azîmâbâdî, *Avnu'l-Ma'bûd*, c.XIV, s.115.

149 en-Nevevî, *a.g.e.*, c.XIV, s.236.

retmiştir. Ancak kertenkelenin öldürülmesi, ed-Demirî'nin (ö.808/1405) de ifadesiyle, evlere girip yiyeceklere zarar verdiği ve insanlara hastalık bulaştırdığı¹⁵⁰ zaman icra edilecek bir davranıştır. Şüphesiz Hz. Peygamber'in bu sözleri, her zaman her yerde gerçekleştirilecek bir davranış değildir. Hz. Peygamber, öldürmeye dair sözleriyle zehirli kertenkelenin zararlı olduğuna ve diğer zararlı hayvanlar gibi insanlara zarar verebileceğine dikkat çekmeye çalışmıştır. Dolayısıyla bu ifadelerden adı geçen hayvanı, hiçbir zararı yokken öldürmek gerektiği anlaşılamaz. Muhtemelen Hz. Peygamber'in kastettiği, başka bir çözüm bulunamadığı takdirde ancak zehirli kertenkele türünün öldürülmesidir. Esas olan, insana zararı bulunmayan bütün mahlukâtın yaşamına dünyanın ekolojik dengesini koruma adına son verilmemesidir. Râvilerin hadisi detaya girmeden mana ile nakletmeleri bugün için anlaşılma problemlerini doğurmuştur. Aslında bu durum, bütün rivayetler için geçerli bir yargıdır.

206 | db

Diğer bir bakış açısıyla Hz. Peygamber'in, doğal olarak kendisine rahatsızlık veren bir kertenkeleyi öldürüp öldüremeyeceği konusunda izin isteyen bir kadına verdiği cevap, bağlamından koparılmıştır. Râviler, Hz. Peygamber'in sadece öldürebileceği yönünde verdiği izni, mana ile rivayetin cilvesiyle "emir" niteliğine çevirmişlerdir. Nitekim el-Câhız, Hz. İbrahim'in ateşini üflediklerinden dolayı kertenkelenin öldürülmesini emreden hadislerin metinlerini şu şekilde te'vil eder: *"..Belki de Hz. Peygamber'in kertenkele hakkındaki bu sözü, -eğer onu söylediyse- başka insanlardan naklettiği ifadeler olabilir. Belki de o gün, böyle söylemeyi gerektiren bir hastalık, bir neden ortaya çıkmıştır. Sonra insanlar, bu nedeni bırakıp, sözü soyut olarak anlatmışlardır. Belki de bu sözü işiten kimse, sadece sonunu işitmiş, baş tarafını işitmemiştir. Belki de Hz. Peygamber, bu sözleri sahabîlerinden bazıları ile aralarında bir iş cereyan edip, bu hadisiyle onları kastetmiştir. Bunlardan her biri mümkündür, inkâr ve reddedilen bir şey değildir..."*¹⁵¹

Kertenkelenin öldürülmesiyle ilgili Hz. Peygamber'e atfedilen başka bir rivayette; Hz. İbrahim ateşe atıldığı zaman bütün hayvanların o ateşi söndürmeye gayret ettikleri, yalnız kertenkelenin ateşe üfleyerek onu yakmaya çalıştığı ifade edilmiştir. Mevdudî, kertenke-

150 ed-Demirî, a.g.e., c.I, s.486.

151 Ebû Osman 'Amr b. Bahr el-Câhız, *Kitâbu'l-Hayevân*, tahk.: Abdusselâm M. Hârun, Mektebetu Mustafa el-Bâbî el-Halebî, Kahire 1385/1965, c. I, ss.304-305.

lenin Hz. İbrahim'in ateşine üflediği şeklinde anlatılan olayın, halka ait bir hikâye olduğunu ve râviler tarafından hadislere karıştırıldığını iddia etmiştir.¹⁵² İbn Hacer el-Askalânî de Hz. Aişe'nin söz konusu ifadeleri sahabeden duymuş olmasını ihtimal dâhilinde görmektedir.¹⁵³ Daha önce de ifade ettiğimiz gibi Hz. Aişe'nin bu ifadeleri Ka'bu-l Ahbâr'dan rivayet etmiş olması muhtemeldir.¹⁵⁴ Nitekim günümüzde yapılan bir araştırmada, bu ifadelerin idrac olduğu kanaatine varılmıştır.¹⁵⁵ Aslında Kur'an'da bir kişinin yaptığından başkasının sorumlu olmadığı açık ve seçik bir şekilde belirtilmiştir.¹⁵⁶ Akli ve sorumluluğu olmayan bir hayvanın yaptığından gelecek nesillerini sorumlu tutmak, Kur'an'ın mantığına perde çekmek demektir. Bu durum aynı zamanda akla da aykırı bir kanaattir.

Kitâbu'l-Hayevân'da el-Câhız, mezkûr hayvanın Hz. İbrahim'in ateşini tutuşturmasını akla muhal görmektedir. Bu haberin zahiri anlamda yorumlanmasını da şu sözleriyle eleştirmektedir: “Günümüzün cahilleri, ataları ve anaları Hz. İbrahim'in ateşine üflediği ve ona odun taşıdığı gerekçesiyle kertenkeleyi öldürüyorlar. Belli ki Peygamber olanla olmayanı birbirinden ayırt edebilen bu kertenkelenin ataları düşüncesizliklerinden ve inatçılıklarından dolayı Hz. İbrahim'e düşmanlık etmişler. Peki, ataları böyle yaptı diye bugünkü kertenkelenin suçu nedir? Kimse kimsenin günahını çeker mi? Yoksa bu öldürdükleriniz hiç evlenip çoğalmayan, nübüvvet inkârcısı ve rububiyeti reddeden o eski kâfir kertenkelenin aynısı mıdır? Öyle olduğunu kabul etsek bile birinin günahından başkasını sorumlu tutmak bize nasıl caiz olabilir?”¹⁵⁷.

Söz konusu rivayetleri yorumlarken kertenkele cinsinin her bir yavrusunun bu fiili işlediğini düşünmek doğru bir yaklaşım değildir. Hatta kertenkelenin bu fiil nedeniyle alacalaştığını söylemek bir diğer tuhafıktır. Bu durumda bütün zehirli hayvanların böylesi nedenlerden dolayı yaratılışlarının değiştirildiğini söylemek gibi bir garabete düşülecektir. Oysa Yüce Allah, bütün mahlûkatı bir hikmete binaen yaratmıştır. Şüphesiz evrende her şey, bir denge ile yara-

152 Mevdûdi, a.g.e., c.II, s.28.

153 İbn Hacer el-Askalânî, *Fethu'l-Bârî*, c.VII, s.589.

154 el-Mâverdî, a.g.e., c.III, s.453; Ayrıca bkz.: Brian M. Hauglid, “On the Early Life of Abraham: Biblical and Qur'anic Intertextuality and Anticipation of Muhammad”, *Bible and Qur'an Essays in Scriptural Intertextuality*, Society of Biblical Literature, Atlanta 2003, s.93.

155 Sakallı, a.g.m., ss.289-296.

156 53 Necm, 38.

157 el-Câhız, a.g.e., c.I, ss.304-305.

tılmıştır. Aslında kâinattaki bu denge, Allah'ın varlığının birer işaretidir. Bu bağlamda Kur'an'da hayvanlar, yeryüzündeki ekolojik denge için önemli üyeleri olarak zikredilmektedir.¹⁵⁸ Bazı ayetlerde, hayvanların Allah tarafından yaratıldığı ve onlarda birçok faydaların bulunduğu dikkat çekilmiştir.¹⁵⁹ Hatta Kur'an'da kertenkelelerin de içerisinde bulunduğu canlı-cansız bütün yaratılmışların Allah'ı tesbih ettiğinin buyrulması¹⁶⁰, bizi mezkûr hayvana karşı düşmanlık etmekten veya onu sevap hanemize puan kazandırma aracı olarak kullanmaktan öte, ona şefkat ve merhametle muamele etmeye sevk etmektedir.

Bugünün kertenkelesine atasının yaptığından dolayı sorumluluk yüklemek doğru bir yaklaşım değildir. Allah katında yaptıklarından sorumlu tutulacak mahlûkat, insan ve cinlerdir.¹⁶¹ Müslüman insan veya cin ya da kâfir insan veya cin diyebildiğimiz halde Müslüman hayvan veya kâfir hayvan ifadelerini söyleyemeyiz. Nitekim İbn Hacer el-Askalânî, bir maymunun işlediği bir fiilden dolayı diğer maymunlar tarafından cezalandırılmasını¹⁶² doğru bulmamış olmalı ki: "Eğer bu rivayetin senedi doğruysa, bunların cin taifesinden olması ihtimal dâhilindedir. Çünkü onlar, sorumluluk sahibidirler" şeklinde söylemek zorunda kalmıştır.¹⁶³ Bunlara ilaveten Hz. İbrahim'i yakacak kadar ateş, bu sürüngenin üflemeyle nasıl alevlenecek? Hatta o, bu ateşin yanına nasıl yaklaşacaktır? Yüce Allah, ateşe Hz. İbrahim'i yakmaması için emir buyurduğuna göre kertenkelenin ateşi alevlendirmeye çalışmasının etkisi ne olabilir? Yine kertenkele, niçin ateşi alevlendirmeyi istemiştir? Hz. İbrahim'in yanmasından ne gibi bir faydası olacaktı? Ayrıca hayvanların Yüce Allah'ın emrine baş kaldırma gibi yetenekleri olabilir mi? Bütün

158 "Yeryüzünde gezen her türlü canlı ve gökyüzünde iki kanadı ile uçan her tür kuş, sizin gibi birer topluluktan başka bir şey değildir..." bkz.: 6 En'âm, 38.

159 "Hayvanları da O, yarattı. Onlarda sizin için bir ısınma ve birçok faydalar vardır. Hem de onlardan yersiniz." bkz.: 16 Nahl, 5.

160 "Göklerdeki ve yerdeki her şey, mülkün sahibi, mukaddes, mutlak güç sahibi, hüküm ve hikmet sahibi olan Allah'ı tesbih eder." Bkz.: 62 Cum'a, 1.

161 "Ben cinleri ve insanları, ancak bana kulluk etsinler diye yarattım." bkz.: 51 Zâriyât, 56. "Ey cin ve insan topluluğu! İçinizden size ayetlerimi anlatan ve bu gününüzün gelip çatacağı hakkında sizi uyaran peygamberler gelmedi mi?" bkz.: 6 En'âm, 130.

162 "Amr b. Meymûn şöyle demiştir: Ben, Câhiliyet devrinde zina etmiş olan bir maymunun üzerine birçok maymunların toplanmış olduklarını gördüm. Maymunlar, o zina eden maymunu recm ettiler. Ben de o maymunlar topluluğunun beraberinde zina eden maymuna taş attım." Rivayet için bkz.: el-Buhârî, 63 Menâkıbu'l-Ensâr, 27 (c.IV, s.238).

163 İbn Hacer el-Askalânî, *Fethu'l-Bârî*, c.VIII, s.561.

bunlar zihnimizi meşgul edecek sorulardır. Dolayısıyla bu hayvanın ateşe üfürmüş olması, ilk dönemdeki Müslümanlar arasında zikredilen bu sürüngenin cinsinin habisliğine işaret kabilinden mesel olarak anlatılan bir hikâye olmalıdır.

Nitekim Ebû Ubeyde'nin (ö.224/838), *Ğaribu'l-Hadis* adlı eserinde sahih bir isnadla Hz. Aişe'den mevkûf olarak kertenkelenin Beyt-i Makdis yangınında da ateşe üfürdüğü nakledilmiştir. Dolayısıyla mezkûr hayvanın gerek Hz. İbrahim'in ateşine ve gerekse Beyt-i Makdis yangınındaki ateşe üflemesi, Nebi kaynaklı haberler değildirler.

Kertenkeleyi ilk vuruşta öldürene yüz sevap, bazı rivayetlerde yetmiş sevap ikinci ve üçüncü vuruşta öldürene daha az sevap verilmesi şeklindeki rivayetlere gelince; şarihler bu hadislerin çok hızlı şekilde hareket eden kertenkeleyi elden kaçırmamaya teşvik etmek için söylendiğini belirtmişlerdir. Onlar, zarar verici bu sürüngen ortadan kaldırmak suretiyle insanlara faydalı olan bir kişinin daha çok sevap kazanacağını söylemişlerdir.¹⁶⁴ İzzuddîn b. Abdusselâm (ö.660/1262), *el-Emâli* adlı eserinde bu konuda şu açıklamalarda bulunmuştur: “Kertenkeleyi bir vuruşta öldürenin ikinci vuruşta öldürmekten daha faziletli olması; şüphesiz Allah, her şeyde iyiliği farz kılmıştır. O halde siz öldürdüğünüz vakit öldürmeyi iyi yapın”¹⁶⁵ hadisinin kapsamına girebileceği gibi, ‘Siz hayır işlerde yarışın’¹⁶⁶ ayetinin kapsamına da girebilir.”¹⁶⁷ Yine bazı yorumlarda; kertenkeleyi ikinci vuruşta öldüren ilk vuruşta öldüren kimseden daha çok zahmet çeker; üçüncü vuruşta öldürense daha çok yorulmuş olur. Meşakkat artkça, ecir azalır. Ancak Allah'ın (c.c.) kullarından istediği yorgunluk ve meşakkat değil, ihlâsıdır. Hiç zahmet çekilmeden yapılan amellerden, nefis zevk alıp kendisine pay çıkarır. Nefsin kendisine pay çıkarması ise ihlâsı giderir. Bundan dolayı meşakkatli işlerdeki fazilet; bizzat meşakkatten değil, meşakkat sebebiyle korunmuş olan ihlâsdandır. Dolayısıyla kertenkeleyi ilk darbeye öldüren kim-

164 en-Nevevî, *a.g.e.*, c.XIV, ss.236-238; el-Münâvî, *a.g.e.*, c.II, s.59; el-Azîmâbâdî, *a.g.e.*, c.XIV, ss.115-116.

165 Abdurrazzâk b. Hemmâm, *a.g.e.*, c. IV, s.492; Muslim, 34 Sayd ve'z-Zebâih, 57 (c.II, s.1548); Ebû Davud, 16 Edâhi, 11 (c.III, s.244 h.no:2810); et-Tirmizî, 14 Diyât, 14 (c.IV, s.23, h.no:1409); İbn Mâce, 27 Zebâih, 3 (c.II, s.1058, h.no:3170); en-Nesâî, 43 Dahâyâ, 22, 26-27 (c.VII, ss.227-230, h.no:4402, 4408-4411); ed-Darimî, 6 Edâhi, 10 (c.II, s.407, h.no:1976); Ahmed b. Hanbel, *a.g.e.*, c.IV, ss.123-125.

166 2 Bakara, 148; 3 Âl-i İmrân, 114.

167 el-Münâvî, *a.g.e.*, c.II, s.59; el-Azîmâbâdî, *a.g.e.*, c.XIV, ss.115-116.

se, öldürme işinde daha ihlâslı davrandığı için büyük bir sevaba nail olur. Ancak öldürme gayretindeki ikinci ve üçüncü teşebbüsler, ihlâsın azalması anlamına geleceğinden sevap da azalacaktır.”¹⁶⁸ Ayrıca en-Nevevî (ö.676/1277), kertenkeleyi ilk vuruşta öldürene yüz veya yetmiş sevap yazılacağı konusunda çelişki olmadığını şu şekilde izah etmiştir: “Birincisi; usûlda ma’lum olduğu üzere bir meselede belli bir sayının zikredilmiş olması daha fazlasının hak edilmiş olmasına mani’ değildir. Bu sebeple bir kimseye yetmiş sevabın verileceğinden bahsedilmesi, o kişinin yetmişden fazla sevap almasına mani’ değildir. İkincisi; Önceden Allah (c.c.), kertenkeleyi ilk vuruşta öldürene yetmiş sevap verileceğini bildirmişken, sonradan yüz sevap verileceğini Hz. Peygamber’e bildirmiş olabilir. Üçüncüsü; kertenkeleyi ilk vuruşta öldüren kimselerin hal, niyet ve ihlâsları farklı olacağından, onlara verilecek sevapların da bu durumlara göre yetmiş ile yüz arasında değişmesi mümkün olacaktır.”¹⁶⁹

210 | db

Kanaatimizce en-Nevevî’nin (ö.676/1277) bu yorumu, kertenkele katliamına kapı aralamaktadır. Sevabın Allah (c.c.) tarafından artırıldığını söylemek rivayetin vahiy ürünü olduğunu iddia etmek gibi bir anlama gelmektedir. Bu ise başka delillerle ispatlanması gereken bir düşüncedir.

Kertenkele ile ilgili son rivayet yine tedvin ve tasnif döneminin ürünü olan Hz. Peygamber’in Emevî halifesi Mervan b. el-Hakem hakkında söylediği “keler oğlu keler, mel’un oğlu mel’un” şeklindeki hadisidir. Bu rivayetin senedinde yalancı ravilerin bulunması, söz konusu haberin ciddiye alınmaması gerektiğini ortaya koymaktadır.

Sonuç olarak aynı dönemde nakledilen bütün bu rivayetleri bütüncül bir bakış açısıyla değerlendirmek gerekirse şunları söyleyebiliriz: Kertenkelenin zehirli ve zehirsiz türleri vardır. O, insanları ısırarak onların ölmelerine sebep oluyorsa, o zaman aynen yılan, akrep vb. hayvanlar gibi öldürülebilir. Bu öldürme işleminde hayvanı yaralı bırakmamak için hızlı ve çevik olunmalıdır.¹⁷⁰

Sonuç:

Hz. Peygamber’e nispet edilen birçok rivayetin ilk dönemlerden itibaren ona aidiyeti sorgulanmıştır. Bu konuda hadis ilmi tarihi

168 el-Münâvî, *a.g.e.*, c.II, s.59; el-Azîmâbâdî, *a.g.e.*, c.XIV, s.116.

169 en-Nevevî, *a.g.e.*, c.XIV, s.237-238; el-Azîmâbâdî, *a.g.e.*, c.XIV, ss.115-117.

170 Ayrıca bkz.: el-Câhîz, *a.g.e.*, c.IV, s.290.

boyunca tespit edilen metodlar, günbegün gelişmektedir. Mesala; ihtisâr, taktî' ve idrâc, Muhaddislerin geliştirttikleri böylesi yöntemlerden bazılarıdır.

Aklı ve sorumluluğu olmayan kertenkelenin öldürülmesi konusundaki rivayetler karşılaştırıldığında, yukarıda saydığımız mânâ ile rivayetin tüm unsurları ve idracı taşıdıkları görülmektedir. Hatta çalışmamızda özellikle kertenkelenin ateşlere üfürmesi gibi halk arasında yaygın olan bazı hikâyelerin, sahih rivayetlere karıştırıldığı da tespit edilmiştir. Ancak bu tespit, rivayetlerin tarihî gelişimine dayalı olarak çıkarılmış bir sonuç değildir. Çünkü konumuza kaynaklık teşkil eden haberlerin tamamı, hadis kaynaklarımızın tedvin ve tasnif döneminde kayıt altına alınmış rivayetlerdir.

Sened yönünden bakıldığında mezkûr rivayetlerin sahih, hasen, zayıf ve uydurma senedlerinin olduğu görülmüştür. Dolayısıyla konuyla ilgili rivayetlerin tamamının çok sıhhatli olduğunu söyleyemeyiz. Bu bağlamda hadislerin güvenilir/sika, ihtilât sahibi, zayıf, müdellis, mechûl ve yalancı râviler tarafından nakledildiği tespit edilmiştir. Ancak bir hadisin senetlerinin sağlam olması, metninin de sağlam olmasını gerektirmez. Nitekim herhangi bir sağduyuya sahip olmayan veya doğru ile yanlış ayırt edemeyen bir hayvanla ilgili Nebevî rivayetlerin metin tenkidinde ise şu sonuçlara ulaşılmıştır:

1- Hz. Peygamber'in asıl vurgulamak istediği şey, zehirli kertenkelenin insanlara zarar verince öldürülebileceğidir. Zira bazı rivayetlerde, Hz. Peygamber'den bu konuda izin istenildiği ifade edilmiştir. Ancak râviler, bu izni "emir" manasında nakletmişlerdir.

2- Kertenkelenin fitratına kötülüğün işlediğini söylemek doğru bir yaklaşım değildir. Hz. Peygamber, "fasıkçık" lafzıyla, doğal olarak söz konusu hayvanın zehirli olduğuna ve insanlara zarar verebileceğine dikkat çekmek istemiştir.

3- Hz. Peygamber'in karakteri ve konuşma üslubunda, Müslümanları kertenkele katliamına sevkedecek kadar basit ifadeler bulunamaz. Kur'an'a zıt cümleler ise asla yer almaz.

4- Aklı ve yükümlülüğü olmayan bir hayvanın, Hz. İbrahim'in ateşine üfürdüğünü ifade eden lafızların, Hz. Peygambere nisbet edilmesi doğru değildir.

5- Kertenkeleler, meşru bir gerekçe olmadan öldürülemez. Eğer bir kertenkelenin insana zarar vermesi önlenemiyorsa; bu durumda mezkûr hayvan öldürülebilir. Ancak onun bu işleminden dolayı acı çekmemesi için gerekli tedbirler alınmalıdır.

6- Kertenkelenin öldürülmesiyle ilgili olarak yüz veya farklı sayıda sevap kazanılacağını ifade eden lafızlar, öldürme işleminin eziyet verici olmamasına dikkat çekmek için söylenmiş olmalıdır. Müslümanlar, bu hadisten esinlenerek kertenkeleyi sevap kazanmanın bir aracı olarak görmemişlerdir. Tarihin hiçbir döneminde, arşiv kayıtlarında Müslümanların sevap kazanma uğruna - Peygamberlerinin yönlendirmesiyle- kertenkele avına çıktıkları mevcut değildir. Mezkûr hayvanın öldürülmesini kâfir öldürmekle eş değer tutmak, hadisin zahiri manasından çıkarılmış yanlış yorumlardır.

Kaynakça

212 | db

- Abd b. Humeyd, Ebû Muhammed Abdurrahman el-Keşî, *Müsnedu Abd b. Humeyd*, tahk.: Subhî el-Bedrî es-Samarrâî, Mahmud Muhammed es-Sa'îdî, Mektebetu's-Sünne, Kahire 1408/1998.
- Abdurrazzâk b. Hemmâm, Ebû Bekir es-San'ânî, *el-Musannef*, (Ma'mer b. Râşid'in el-Câmi'i ile birlikte), tahk.: Habîburrahman el-A'zamî, I-XI, el-Mektebetu'l-İslâmî, Beyrut 1403/1983.
- el-Azîmâbâdî, Ebu't-Tayyib Muhammed Şemsu'l-Hakk, *Avnu'l-Ma'bûd Şerhu Süneni Ebî Davud*, I-XIV, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 1415.
- el-Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail, *el-Câmi'u's-Sahîh*, I-VIII, Çağrı Yay., İstanbul 1992.
- el-Câhîz, Ebû Osman 'Amr b. Bahr, *Kitâbu'l-Hayevân*, tahk.: Abdusselâm M. Hârûn, I-VIII, Mektebetu Mustafa el-Bâbî el-Halebî, Kahire 1385/1965.
- ed-Darîmî, Ebû Muhammed Abdullah b. Abdîrrahman, *Sünen*, I-II, Çağrı Yay., İstanbul 1992.
- ed-Demîrî, Kemaleddin Muhammed b. Musa b. İsa, *Hayâtu'l-Hayevânî'l-Kübrâ*, I-II, Dâru'l-Elbâb, Beyrut ts..
- ed-Devrekî, Ebû Abdullah Ahmed b. İbrahim b. Keşîr, *Musnedu Sa'd b. Ebî Vakkâs*, tahk.: Âmir Hasan Sabri, Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, Beyrut 1407/1987.
- Ebû Davud, Suleyman b. el-Eş'as es-Sicistânî, *Sünen*, I-V, Çağrı Yay. İstanbul 1992.
- Ebû Ubeyde, el-Kasım b. Sellâm el-Herevî, *Ğaribu'l-Hadis*, tahk.: Hüseyin Muhammed Şeref, I-VI, el-Hey'etu'l-Âmme li Şuûni'l-Metâbii'l-Emîriyye, Kahire 1404/1984.
- el-Elbânî, Muhammed Nâsiruddîn, *Sahihu Süneni Ebî Davud*, I-III, Mektebetu'l-Meârif, Riyad 1419/1998.
- _____, *Sahihu Süneni İbn Mâce*, I-III, Mektebetu'l-Meârif, Riyad 1417/1997.
- _____, *Sahihu't-Terğîb ve't-Terhîb*, I-III, Mektebetu'l-Meârif, Riyad 1421/2000.
- _____, *Silsiletu'l-Ehâdîsi'd-Daîfe ve'l-Mevdû'a ve Eseruha's-Seyyi' fi'l-Ümme*, I-XIV, Mektebetu'l-Meârif, Riyad 1421/2000.
- _____, *Silsiletu'l-Ehâdîsi's-Sahîha*, I-VII, Mektebetu'l-Meârif, Riyad 1415/1995.

- el-Ezrakî, Ebu'l-Velîd Muhammed b. Abdillâh b. Ahmed, *Ahbâru Mekke ve Mâ Câne Fihâ Mine'l-Âsâr*, tahk.: Abdülmelik b. Abdullâh b. Duheys, Mektebetu'l-Esedî, Mekke 1424/2003.
- el-Fâkihî, Ebû Abdullâh Muhammed b. İshak b. el-Abbâs, *Ahbâru Mekke fî Kadîmi'd-Dehri ve Hadîsîh*, tahk.: Abdülmelik Abdullâh Duheys, I-VI, Dâru'l-Hadar, Beyrut 1414.
- Hauglid, Brian M., "On the Early Life of Abraham: Biblical and Qur'anic Intertextuality and Anticipation of Muhammad", *Bible and Qur'an Essays in Scriptural Intertextuality*, Society of Biblical Literature, Atlanta 2003.
- el-Herevî, İbrahim b. Tahmân, *Meşyahatu İbn Tahmân*, tahk.: Muhammed Tahir Mâlik, Mecmau'l-Lugati'l-Arabiyye, Dimeşk 1403/1983.
- el-Humeydî, Ebû Bekr Abdullâh b. ez-Zubeyr b. İsâ el-Kureşî, *el-Musned*, tahk.: Habîburrahman el-A'zamî, I-II, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, ts..
- İbn Cüreyc, Abdülmelik b. Abdülaziz, *Cüz-ü İbn Cüreyc (Rivâyetu İbn Şâzân)*, haz.: Abdullâh b. İbrahim er-Reşîd, Mektebetu'l-Kevser, Riyad 1412.
- İbn Ebî Hâtîm er-Râzî, Ebû Muhammed Abdurrahman Muhammed, *Kitâbu'l-Cerh ve't-Ta'dîl*, I-IX, Dâru İhyau't-Turasi'l-Arabî, Beyrut 1372/1952.
- İbn Ebî Şeybe, Ebû Bekir Abdullâh b. Muhammed el-Kufî, *Kitâbu'l-Musannef fi'l-Ehâdisi ve'l-Âsâr*, tahk.: Kemal Yusuf el-Hût, I-VII, el-Mektebetu'r-Ruşd, Riyad 1409.
- İbn Hacer el-Askalânî, Şihâbüddin Ebu'l-Fazl Ahmed b. Ali, *Fethu'l-Bârî*, tahk.: Abdülazîz b. Abdullâh b. Bâz, Abdurrahman b. Nâsir el-Berrâk, I-XVII, Dâru Taybe, Riyad 1426/2005.
- _____, *Takrîbu't-Tehzîb*, tahk.: Muhammed Avvâme, Dâru'r-Reşîd, Haleb 1986.
- _____, *Tehzîbu't-Tehzîb*, I-XIV, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1404/1984.
- İbn Hanbel, Ahmed b. Muhammed, *el-Musned*, I-VI, Çağrı Yay. İstanbul 1992.
- İbn Hibbân, Ebû Hâtîm Muhammed b. Ahmed, *Kitâbu's-Sikât*, tahk.: es-Seyyid Şerefuddin Ahmed, I-IX, Dâru'l-Fikr, yy. 1975.
- İbn Kesîr, Ebu'l-Fidâ İsmail b. Ömer, *et-Tefsîru'l-Kur'ani'l-Azîm*, I-IV, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1401.
- İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd el-Kazvînî, *Sunen*, I-II, Çağrı Yay., İstanbul 1992.
- İshak b. Râhûye, İbrahim b. Mahled, *Müsnedü İshak b. Râhûye*, tahk.: Abdülğafûr b. Abdülhak el-Belûşî, I-V, Mektebetu'l-İmân, Medine 1995.
- el-Kardâvî, Yusuf, *Bilgi ve Medeniyet Kaynağı Sünnet*, çev.: Özcan Hıdır, Ravza Yayınları, İstanbul 2001.
- el-Kastallânî, Şihâbüddin Ahmed b. Muhammed Ebî Bekr, *İrşâdu's-Sârî li Şerhi Sahîhu'l-Buhârî (Hamişinde: Sahîhu Muslim ve Şerhu Sahîhu Muslim)*, I-X, el-Matbaatu'l-Kübra'l-Emîriyye, Bulak 1323.
- el-Kurtubî, Ebû Abdullâh Muhammed b. Ahmed el-Ensârî, *el-Câmi' Li Ahkâmî'l-Kur'an (Tefsîru'l-Kurtubî)*, I-XX, tahk.: Ahmed Abdülalim el-Berdunî, Dâru's-Şa'b, Kahire 1372.
- Kuru, Mustafa, *Omurgalı Hayvanlar*, Palme Yayıncılık, Ankara 2009.
- Mâlik b. Enes, Ebû Abdullâh el-Asbahî, *el-Muvatta'*, I-II, Çağrı Yay., İstanbul 1992.
- _____, *Muvatta' bi Rivayeti Muhammed b. el-Hasan eş-Şeybanî*, tahk.: Abdulvehhâb Abdullatîf, Vezâretu'l-Evkâf el-Meclisu'l-Alâ Li's-Şuûni'l-İslâmiyye, Kahire 1414/1994.
- el-Mâverdî, Ali b. Muhammed, *en-Nüket ve'l-Uyûn (Tefsîru'l-Mâverdî)*, tahk.: Abdülmaksûd b. Abdurrahîm, I-VI, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut ts..
- Mevdüdü, Ebu'l-A'la, *Meseleler ve Çözümleri*, çev.: Yusuf Karaca, I-V, Risale Yayınları, İstanbul 1990.
- Mitchinson, John ve John Lloyd, *Hayvanlar Alemi (Cahillikler Kitabı)*, çev.: M. Evren Dinçer, Nivart Taşçı, NTV Yayınları, İstanbul 2009.
- Muslim, Ebu'l-Huseyn b. Haccac el-Kuşeyrî, *Sahîhu Muslim*, I-III, Çağrı Yay., İstanbul 1992.

- el-Münâvî, Muhammed Abdurraûf, *Feydu'l-Kadîr Şerhi Camiu's-Sağîr*, I-VI, Mektebetu't-Ticâriyyeti'l-Kübrâ, Mısır 1356.
- en-Nesâî, Ebû Abdurrahman Ahmed b. Şuayb, *Sunen*, I-V, Çağrı Yay. İstanbul 1992.
- en-Nevevî, Muhyiddin Ebî Zekerîya Yahya b. Şeref, *Şerhu'n-Nevevî Ala Sahihi Muslim*, I-XVIII, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut 1392.
- Nuaym b. Hammad, Ebû Abdullah el-Mervezî, *Fiten*, tahk.: Semîr Emin ez-Züheyri, I-II, Mektebetu't-Tevhîd, Kahire 1412.
- Sakallı, Talat, "Cari Kültürün Hadis Rivâyetine Etkisi", *IV. Kutlu Doğum Sempozyumu (19-20 Nisan 2001)*, S.D.Ü. İlahiyat Fakültesi Yayınları No:10, Isparta 2002.
- Sıbt İbn el-Acemî, Ebû İshak İbrahim b. Muhammed b. Halil el-Halebî, *et-Tebyîn Li Es-mâi'l-Müdellesîn*, tahk.: Yahya Şefîk, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1406/1986.
- et-Tayâlisî, Ebû Davud Suleyman b. Davud, *el-Musned*, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut ts..
- et-Tirmizî, Ebû İsa Muhammed b. İsa, *Sunen*, I-V, Çağrı Yay. İstanbul 1992.
- Yahya b. Sellâm, Ebû Zekerîya b. Ebî Sa'lebe et-Teymî, *Tefsîru Yahya b. Sellâm*, tahk.: Hind Şelebî, I-II, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye Beyrut 1425/2004.
- Yıldırım, Enbiya, *Hadis Meseleleri*, Rağbet Yayınları, İstanbul 2008.
- ez-Zehabî, Şemsuddîn Ebû Abdillâh Muh. b. Ahmed b. Osman, *Mizânu'l-İ'tidâl fî Nakdi'r-Ricâl*, tahk.: Ali Muhammed Muavvız, Adil Ahmed Abdulmevcûd, I-VIII, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1995.

